

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО
КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ**

Виконав: магістрант 2-го курсу, групи 8.2318-ср
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
В.В. Марченко

Керівник: доцент кафедри соціальної філософії
та управління,
доцент, к.філос.н. Маліновська О.С.

Рецензент: доцент кафедри соціальної
філософії та управління,
доцент, к.філос.н. Масюк О.П.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління
Кафедра соціальної філософії та управління
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної філософії та управління

_____ Т.І.Бутченко
« ____ » _____ 2020 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ

Марченку Віталію Віталійовичу

(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи Соціальна робота із забезпечення доступу до культурних ресурсів у територіальній громаді

керівник роботи Маліновська Ольга Станіславівна, к.філос.н., доцент,

(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «29» травня 2019 року № 803-с

2. Строк подання студентом роботи 27 грудня 2019 року

3. Вихідні дані до роботи Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді : теоретико-методичні основи : монографія. Київ : Наук. світ, 2006. 363 с.; Батанов О. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні : монографія / за заг. ред. В. Ф. Погорілка. Київ : ВД «Ін Юре», 2003. 512 с.; Бутченко Т.І. Копродуктивна стратегія розвитку соціальної роботи у громаді. *Соціальна робота: становлення, перспективи, розвиток* : матеріали ІV міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 24-25 трав. 2018 р. Львів : СПОЛОМ, 2018. С. 263–265.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1. Дослідити історію вивчення соціальної роботи в територіальній громаді. 2. Уточнити зміст основних понять дослідження: «соціальна робота», «територіальна громада», «культурні ресурси». 3. Визначити принципи та методи дослідження. 4. Дослідити територіальну громада як соціальне явище. 5. Визначити місце та значення технологій соціальної роботи в розвитку територіальної громади. 6. Проаналізувати ефективність забезпечення доступу до культурних ресурсів у територіальній громаді засобами соціальної роботи. 7. Охарактеризувати сучасний стан забезпечення доступу до культурних ресурсів у територіальній громаді в Україні. 8. Виявити напрямки підвищення оптимізації розвитку соціальної роботи із забезпечення доступу.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Маліновська О.С., доцент кафедри соціальної філософії та управління	29.05.2019	29.05.2019
Розділ 2	Маліновська О.С., доцент кафедри соціальної філософії та управління	25.06.2019	25.06.2019
Розділ 3	Маліновська О.С., доцент кафедри соціальної філософії та управління	24.09.2019	24.09.2019

7. Дата видачі завдання 29 травня 2019 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Березень 2019	<i>виконано</i>
2.	Бібліографічний пошук	Квітень 2019	<i>виконано</i>
3.	Розробка основних положень роботи	Травень 2019	<i>виконано</i>
4.	I розділ	Червень 2019	<i>виконано</i>
5.	II розділ	Серпень 2019	<i>виконано</i>
6.	III розділ	Жовтень 2019	<i>виконано</i>
7.	Систематизація висновків	Листопад 2019	<i>виконано</i>
8.	Нормоконтроль	Грудень 2019	<i>виконано</i>

Студент В.В. Марченко

Керівник роботи О.С. Маліновська

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер О.С. Маліновська

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 80 сторінок, 70 позицій у списку літератури.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА, ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА, КУЛЬТУРНІ РЕСУРСИ

Мета дослідження: проаналізувати соціальну роботу із забезпечення доступу до культурних ресурсів у територіальній громаді та визначити шляхи оптимізації її розвитку.

Об'єкт дослідження: соціальна робота в Україні в територіальній громаді.

Предмет дослідження: технології соціальної роботи із забезпечення доступу до культурних ресурсів у територіальній громаді.

Методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, систематизація, порівняння та узагальнення.

Гіпотеза: забезпечення доступу до культурних ресурсів у територіальній громаді, необхідне утворення по-продуктивних моделей організації соціальної роботи на місцевому рівні.

Висновки: 1. В Україні ми маємо багатий історичний досвід соціальної роботи в громаді, який формувався протягом кількох століть. Більшість традицій та форм такої роботи в громаді збереглися й донині з окремими видозмінами та вдосконаленнями.

2. Система соціальної роботи повинна бути побудована таким чином, щоб в її реалізації брали участь не лише державні установи, але і громадянське суспільство вцілому

3. Покращення фінансового забезпечення та розвиток культурної сфери залом – це кінцева мета секторальної децентралізації у цій сфері. Децентралізація у сфері культури – це реальний крок до підвищення якості повсякденного життя мешканців кожного села, селища чи міста.

SUMMARY

Diploma thesis consists of 80 pages, 70 literature sources.

SOCIAL WORK, TERRITORIAL COMMUNITY, CULTURAL RESOURCES

Research purpose is to analyze social work on providing access to cultural resources in territorial community and to identify ways of its development optimization.

Research object is social work in Ukraine in the territorial community.

Research subject is the social work technologies on providing access to cultural resources in territorial community.

Research methods are analysis, synthesis, induction, systematization, comparison and generalization.

Research hypothesis is that providing access to cultural resources in territorial community requires creating more productive models of social work organization at the local level.

Conclusions: 1. We have a rich historical experience of social work in the community here in Ukraine which has been shaped by several centuries. The majority of traditions and forms of such work in the community are preserved gaining particular changes and improvements.

2. The system of social work must be built up in such a way that not only the state institutions, but the civic society be involved in its implementation.

3. The ultimate goal of sectoral decentralization in this area is the financial provision improvement and cultural sphere development. Decentralization in the cultural sphere is a real step towards improving the life quality of the inhabitants of every village, town or city.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ.....	9
1.1. Історія вивчення соціальної роботи в територіальній громаді.....	9
1.2. Уточнення змісту основних понять дослідження: «соціальна робота», «територіальна громада», «культурні ресурси».....	17
1.3. Принципи та методи дослідження	26
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ.....	35
2.1. Територіальна громада як соціальне явище.....	35
2.2. Технології соціальної роботи в розвитку територіальної громади.....	51
2.3. Забезпечення доступу до культурних ресурсів у територіальній громаді засобами соціальної роботи.....	57
РОЗДІЛ 3. ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ.....	60
3.1. Сучасний стан забезпечення доступу до культурних ресурсів у територіальній громаді в Україні.....	60
3.2. Напрями оптимізації розвитку соціальної роботи із забезпечення доступу до культурних ресурсів у територіальній громаді.....	66
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	76

ВСТУП

Актуальність дослідження. Становлення громадянського суспільства в Україні, поява різних соціальних служб, відродження волонтерства вимагають активного пошуку нових підходів, напрямів та технологій у вирішенні соціальних проблем різних груп населення. Реалізація численних соціальних проектів та громадських ініціатив на локальному рівні є свідченням того, що одним із головних напрямів соціальної діяльності стає соціальна робота у громаді – один із трьох основних методів соціальної діяльності, крім індивідуальної та групової.

Проблемна ситуація полягає у тому, що працівники соціальної сфери належать до категорії таких фахівців, для яких формування ефективної системи мотивації та стимулювання є вкрай необхідним через низьку заробітну плату у цій галузі та невисокий рівень престижності професії.

Робота у громаді – це діяльність спільноти заради визначення і вирішення своїх проблем, покращення рівня свого життя. Для такої діяльності нам необхідні висококваліфіковані кадри, які б володіли необхідними вміннями і технологіями активізації і організації громади.

На теперішній час у монографіях, дисертаціях та інших наукових працях із соціальної значною мірою висвітлено: теоретичні концепції соціальної роботи (І.Зверева, А.Капська, Л.Міщик, А.Рижанова, Л.Штефан); технології соціальної роботи з різними групами клієнтів (Р.Вайнола, Н.Заверико, Л.Мельник, С.Мукомел, С.Харченко); зміст та форми соціальної роботи в територіальній громаді (Т.Алексеєнко, В.Кравець, І.Трубавіна); організаційно-методичні основи діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (О.Кузьменко, С.Толстоухова).

Найбільш повно проблема соціальної роботи в громаді розкрита у працях зарубіжних авторів Г.Брагера, Д.Боп, М.Боп, М.Майо, М.Пейна, А.Твелвтріза, П.Тейлора та інших.

Актуальність роботи в громаді значною мірою обумовлена тим, що в

умовах сьогодення спостерігається низка суперечностей між:

–потребою суспільства в ефективно діючій системі соціальної підтримки дітей і молоді на місцевому рівні та відсутністю цілісної теорії її організації, відповідного технологічного та нормативно-правового забезпечення;

–декларуванням державою ролі місцевого самоврядування у вирішенні соціальних проблем, у тому числі дітей і молоді, та інертністю місцевої влади в питаннях залучення членів громади до активної участі в процесах визначення та вирішення проблем дітей і молоді місцевої громади;

–різними видами соціальної діяльності неурядових організації та нерозробленістю змісту, напрямів і форм їхньої роботи у взаємодії з іншими соціальними інститутами в межах територіальної громади;

–потребою в якісних соціальних послугах закладів соціальної інфраструктури територіальної громади та невідповідністю послуг, що надаються в цих закладах, потребам і запитам дітей та учнівської молоді окремої громади;

–необхідністю підготовки соціальних працівників до роботи в територіальній громаді та відсутністю теоретико-методологічного обґрунтування й науково-методичного забезпечення такої підготовки.

Об'єкт дослідження – соціальна робота в територіальній громаді в Україні.

Предмет дослідження – технології соціальної роботи із забезпечення доступу до культурних ресурсів у територіальній громаді.

Мета дослідження – проаналізувати соціальну роботу із забезпечення доступу до культурних ресурсів у територіальній громаді та визначити шляхи оптимізації її розвитку.

Згідно з метою маємо такі завдання:

– дослідити історію вивчення технології соціальної роботи в територіальній громаді;

- уточнити зміст основних понять дослідження: «соціальна робота», «культурні ресурси», «територіальна громада»;
- визначити принципи та методи дослідження;
- дослідити територіальну громада як соціальне явище;
- визначити місце та значення технологій соціальної роботи в розвитку територіальної громади;
- проаналізувати ефективності забезпечення доступу до культурних ресурсів у територіальній громаді засобами соціальної роботи;
- охарактеризувати сучасний стану забезпечення доступу до культурних ресурсів у територіальній громаді в Україні;
- виявити напрямки підвищення оптимізації розвитку соціальної роботи із забезпечення доступу.

Гіпотеза: для забезпечення доступу до культурних ресурсів у територіальній громаді необхідне утворення ко-продуктивних моделей організації соціальної роботи на місцевому рівні.

Апробація роботи. Результати дослідження були представлені на науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Молода наука – 2019» (13 квітня 2019 р., м. Запоріжжя).

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

1.1. Історія вивчення соціальної роботи в територіальній громаді

Територіальна громада отримала достатню роль у науковій літературі.

Перші підходи до теоретичних аспектів соціальної роботи були розроблені Мері Річмонд (США) у книгах «Дружній візит до бідняків: керівництво для працюючих в благодійницьких організаціях» (1899), де вперше були викладені науковообґрунтовані методи соціальної роботи, а також «Соціальний діагноз» (1917), де парадигма «вивчення, діагноз, лікування» обґрунтовується як основна у соціальній роботі. На думку М.Річмонд, хороший соціальний працівник займається не тим, що витягує людей з бідності; він думає, що б зробити для звільнення від бідності.

Сьогодні вітчизняні соціологи, політики, правознавці вказують на недосконалість такого визначення територіальної громади, адже акцент у ньому робиться на територіальній ознаці. Натомість, ряд науковців пропонують власне його визначення. Так, зокрема, О. Батанов вбачає в територіальній громаді територіальну спільноту, що складається з фізичних осіб, які постійно проживають і працюють на території села чи добровільного об'єднання в спільну громаду кількох сіл, селища чи міста, безпосередньо або через сформовані ними муніципальні структури вирішують питання місцевого значення, мають спільну комунальну власність, нерухоме майно на даній території, платять комунальні податки і пов'язані територіально-особистісними зв'язками системного характеру [61]. І. Бутко зазначає, що громада «це люди, які мешкають у певних територіальних межах та об'єднані спільними

інтересами» [2, с. 8]. М. Баймуратов та В. Григор'єв зазначають, що територіальна громада – це «сукупність фізичних осіб, які постійно мешкають на певній території та пов'язані територіально-особистісними зв'язками системного характеру» [41, с. 115]. У монографії «Місцеве самоврядування в Україні: проблеми та перспективи» колективом авторів територіальна громада визначається як «спільність жителів, об'єднаних шляхом природного розселення і постійним проживанням в межах одного або кількох населених пунктів з єдиним адміністративним центром, за якою Конституцією та законами України визнане право вирішувати питання місцевого значення в межах законодавства України» [45, с. 37].

В історичних працях термін «громада» застосовується для позначення самоврядної виробничої та соціальної групи. За свідченнями істориків, первісні громади утворилися на південноукраїнських землях Київської Русі. За природою це були об'єднання, в яких концентрувалися воля та бажання людей. Відповідно тут переважала особиста свобода. Як засвідчують історичні документи, у часи Київської Русі існували землеробські громади. В українських письмових джерелах вони згадуються як верв, мир, село [1, с. 18].

Зарубіжні вчені поділяють громади за такими рисами (типами):

1. Громада зі спільними рисами може базуватися на таких речах, як спільна етнічна група, спільна релігія, спільна культура або спільна мова.

2. Громада зі спільними інтересами базується на можливості поділяти інтереси у спільних предметах, ідеях та діяльності. Сюди відносяться приклади бізнесової громади, наукової громади та мистецької громади.

3. Громада зі спільними потребами базується на необхідності поділяти спільні проблеми та потреби. Деякі приклади включають громаду людей з зоровими вадами (Софія у Львові), малозабезпечених людей, або інвалідів чи ветеранів війни.

4. Географічна громада базується на певній географічній місцевості, в межах якої люди живуть і мають соціальну взаємодію та спільну психологічну тотожність.

При вивченні даної теми слід звернути увагу на такі підходи до розуміння громади як:

- соціологічний;
- політико-правовий;
- соціально-психологічний.

Дослідження феномена громада дозволило виокремити три підходи до визначення її змісту та сутності. При соціологічному підході громада розглядається як спільнота або соціальна система. Для політико-правового підходу є характерним розуміння громади як суб'єкта місцевого самоврядування. При соціальному підході громада виступає фактором соціалізації особистості. Розглядаючи змістове наповнення терміну «громада», переважна більшість вчених виокремлює певні типові характеристики громади: спільні ознаки, що пов'язують людей між собою (територія, інтереси, проблеми, релігія, національність тощо); мережа взаємовідносин (члени громади взаємодіють між собою на політичному, професійному, побутовому, дозвіллевому рівнях); спільність дій (члени громади усвідомлюють проблеми громади й об'єднують свої зусилля задля їх вирішення).

На підставі аналізу праць вітчизняних та зарубіжних науковців (А.Капська, Н.Лавриченко, Г.Лактіонова, С.Іваненков, А.Мудрик, С.Савченко, Т.Титаренко) територіальна громада є соціалізуючим простором, для якого характерні певні соціокультурні умови та відповідні агенти соціалізації, що обумовлюють особливості соціального становлення та розвитку дітей і учнівської молоді. Встановлено, що провідними соціалізуючими функціями територіальної громади як різновиду соціального середовища є: ціннісно-орієнтована функція, що забезпечує прийняття членами громади суспільних цінностей, на основі чого формується особистісна система цінностей; культурологічна функція, що передбачає формування особистісної культури на основі практичного й вибіркового засвоєння кожним членом громади соціокультурних традицій спільноти; нормативно-правова функція, що базується на закріпленні в поведінці особистості соціальних норм (зразків),

схвалених спільнотою; функція соціального контролю, суть якої полягає у виробленні системи групових реакцій на поведінку члена громади у вигляді санкцій (покарання чи заохочення), що є адекватними соціальним цінностям суспільства; інтегративна функція, що має на меті згуртувати людей шляхом опанування ними моделей поведінки, в основі яких лежить усвідомлення потреб та поважання прав інших людей, об'єднання їхніх зусиль для суспільно корисної діяльності.

З позицій соціального підходу в дослідженні визначено, що територіальна громада є соціальною системою мезорівня соціального середовища, яку характеризують такі складові: природно-економічні особливості місцезнаходження; соціокультурні традиції населення; групи людей за гендерно-віковими характеристиками; сукупність закладів соціальної інфраструктури (навчальні та позашкільні заклади, соціальні служби, соціокультурні заклади, медичні установи тощо); органи місцевого самоврядування та місцевої виконавчої влади; неурядові організації. Саме ці складові вказують на особливості та відмінності між різними територіальними громадами, що, у свою чергу, обумовлює особливості процесу соціалізації дітей та учнівської молоді, які проживають на їхній території.

У результаті застосування історико-ретроспективного методу в розділі визначено особливості розвитку соціально-педагогічної підтримки дітей і молоді в громадах різного типу (православних братствах, сільських громадах, містах, мікрорайонах міст, громадських об'єднаннях), охарактеризовано зміст і форми соціальної підтримки та соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в історичній ретроспективі. Проведений аналіз засвідчує, що традиції благодійності, соціальної опіки різних категорій дітей і молоді були важливою складовою суспільного життя в громадах України. Вивчення та узагальнення такого досвіду є актуальним як у науковому плані, так і в практичному застосуванні.

Не менш цінним для теорії й практики соціальної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді є вивчення зарубіжного досвіду

такої роботи та його застосування у вітчизняних умовах. У результаті дослідження визначено, що у громадах за кордоном діє розгалужена мережа установ та соціальних служб для різних цільових груп дітей і молоді (громадські центри, сімейні центри, інформаційно-консультативні пункти, кризові центри для різних категорій клієнтів, клуби, культурно-дозвіллеві центри, молодіжні служби, дитячі та молодіжні центри тощо), реалізуються різні місцеві соціальні програми та проекти для дітей і молоді за кошти місцевих громад і спонсорів. У громадах зарубіжних країн велика увага приділяється розвитку та підтримці місцевих ініціатив, роботі щодо залучення дітей та молоді до участі в житті своєї громади. У зарубіжних країнах значну роль відіграють неурядові організації, які разом з державними закладами є повноправними суб'єктами соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в місцевих громадах.

За свідченнями істориків, первісні громади утворилися на південно-українських землях Київської Русі. В українських письмових джерелах вони згадуються як верв, мир, село.

У 1530 – 1540-х роках українське міщанство, спираючись на досвід об'єднання зусиль для вирішення різних проблем, що існував у сільських громадах та цехових ремісничих групах, створює у Львові та Луцьку братства – національно-релігійні організації міщан, духовенства та селян. Організаційно вони, як і всі подібні утворення, будувалися на основі волевиявлення окремих осіб, що, за свідченням С.Войтовича та Л.Гурської, дає підстави говорити про них, як своєрідні громади. Однією з провідних форм функціонування братств були зібрання. На них обиралася старшина – «старші брати», які відповідали за організаційну та фінансову роботу братств, обговорювалися різноманітні питання просвітницької та філантропічної діяльності.

Свою головну мету братчики бачили у збереженні етнічної самобутності українського народу. Провідним засобом для її досягнення вони вважали культурно-просвітницьку діяльність. Тому однією з найважливіших турбот українських братств була шкільна справа.

Педагогічні погляди діячів братських шкіл були проникнуті гуманістичними ідеями, що відбилося в організації навчального та виховного процесів. Ставлення вчителя до учня засновувалося на визнанні успіхів останнього. Велику увагу братства приділяли соціальній підтримці найменш захищених представників суспільства – старих, інвалідів, бездомних, сиріт.

Найбільш активно в українських письмових джерелах ХУ-ХІХ ст. згадується селянська громада з її звичаєвим правом та своєрідними традиціями соціальної підтримки бідних і знедолених. Сільська громада, зберігаючи певну спадкоємність з давньоруською общиною, відігравала роль станової організації селянства, що регулювала усіаспекти його життєдіяльності. Її характерною рисою була взаємодопомога, яка виявлялася у численних формах та обрядах життєвого циклу від народження людини до її поховання. Заснована на відповідальності членів громади «один за одного», взаємодопомога в громаді забезпечувала колективний захист честі й власності кожного члена громади.

З кінця 50-х років ХІХ століття в Україні набуває розвитку національно-визвольний рух у вигляді напівлегальних культурно-освітніх організацій (гуртків), які називалися «Громадами». Вони об'єднували прогресивних представників української інтелігенції. Діяльність громад проявилася найвиразніше через видавничу, просвітницьку роботу серед народу, зокрема в читанні лекцій, організації курсів, гуртків.

Важливу роль у соціально-культурному розвитку сільських громад відіграло також товариство «Просвіта». Засноване у 1868 році групою львівських студентів під проводом Анатолія Вахнянина та Омеляна Огоновського, воно ставило своєю метою підвищення культурного та освітнього рівня селянства.

У 60-80 роки ХХст. в Україні, як складовій СРСР, починається організація соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями за місцем проживання (у сімейно-сусідських спільнотах). Основними складовими системи соціальної роботи за місцем проживання стають державні заклади (школи, позашкільні, культурно-освітні, спортивні заклади тощо), сім'я та громадськість. Саме у 60-і роки з метою створення умов для організації змістовного дозвілля дітей та молоді

починають працювати кімнати школярів при житлово-експлуатаційних конторах. Разом з цим, переважно у мікрорайонах великих міст, починають створюватися підліткові клуби за місцем проживання як осередки соціальної роботи з дітьми та сім'ями у межах територіальної громади.

У кінці XVI ст. Львівське братство заснувало власну братську школу. Культурно-освітня діяльність братств не була єдиним напрямом їх соціальної роботи з дітьми та дорослими. Велику увагу братства приділяли соціальній підтримці найменш захищених представників суспільства – старих, інвалідів, бездомних, сиріт. Братства опікувались вдовами і сиротами своїх померлих членів, підтримували шпиталі й надавали своїм членам безпроцентні позички [32, с. 92].

У створюваних братствами шпиталях запроваджувалося самоврядування. Обрані мешканцями цих закладів старости займалися питаннями внутрішнього життя шпиталів. Вони, зокрема, складали кошториси, вирішували, як краще розпорядитися різними доходами. Братства відкривали особливі «старечі» шинки, доходи від яких йшли на утримання шпиталів. Аналізуючи роботу братств щодо соціальної підтримки населення, можна констатувати, що вона далеко виходила за межі філантропічної діяльності, а скоріше була втіленням гуманістичних поглядів українців на немічність, старість, убогство. Залучення до діяльності братств широких верств населення перетворило їх на загальнонаціональну інституцію – православну громаду, що брала активну участь у суспільно-політичному і культурно-національному житті України наприкінці XVI початку XVII століття [1, с. 162–164].

Подані в узагальненому і досить стислому вигляді свідчення істориків дозволяють також говорити про те, що братства, як своєрідні громади, здійснювали й окремі види соціальної роботи з дітьми та дорослими, спрямовані в першу чергу на їх освіту та допомогу у складних життєвих ситуаціях.

Соціально-економічні зміни, які відбулися в Україні на початку 90-х років, курс держави на побудову громадянського суспільства, сприяли переосмисленню

соціально-педагогічної роботи в країні. У 1993 році започатковано створення соціальних служб для молоді, якісьогодні є тими державними структурами, що реалізують соціальну політику шляхом надання різних видів допомоги та соціальних послуг дітям, молоді та сім'ям саме у межах територіальних громад. Для забезпечення різних напрямів соціальної роботи з населенням створено різноманітні спеціалізовані соціальні служби: кризові центри, центри соціальної реабілітації для дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями, центри сім'ї, клубні об'єднання за місцем проживання тощо.

Отже, в Україні ми маємо багатий історичний досвід соціальної роботи в громаді, який формувався протягом кількох століть. Більшість традицій та форм такої роботи в громаді збереглися й донині з окремими видозмінами та удосконаленнями. Тому сьогодні діяльність фахівців соціальної сфери, які реалізують різноманітні соціальні програми у різних спільнотах, має, перш за все, базуватися на знанні історичних витоків добродійної, соціально-просвітницької та соціально-культурної роботи українських громад.

1.2. Уточнення змісту основних понять дослідження: «соціальна робота», «територіальна громада», «культурні ресурси»

Для вивчення теми слід вивчити зміст головних понять: соціальна робота, культурні ресурси, територіальна громада.

Під соціальною роботою розуміють цілеспрямовану діяльність людей і організацій, спрямовану на надання допомоги різним категоріям тих, що потребують. Вона відома з часу заснування перших рабовласницьких держав (III тис. років до н. е.), однак ще у первісному суспільстві соціальна природа, закладена нашим предкам, проявлялась у співчутті, допомозі нужденним. Завдяки здатності до взаємної підтримки людина ідентифікувалась не тільки як розумна істота, але і як моральна, здатна на індивідуальний вчинок.

Історично склались дві основні системи соціальної допомоги: «відкрита» і «закрита». Відкрита система — це нерегламентована, хаотична допомога

нужденним, в основі якої лежить особисте співчуття і бажання (наприклад, милостиня). Закрита система — це спеціалізовані благодійницькі заклади, діяльність і зміст роботи яких регламентується законом.

Соціальна робота не обмежується лише досягненням практичних цілей, але й має загальноцивілізаційне значення, а саме: підтримка і забезпечення соціального миру і рівноваги в суспільстві, попередження соціальних конфліктів, нейтралізація дестабілізуючих факторів.

Доосновних видів соціальної допомоги відносять:

1) постійну опіку (у ставленні до повністю непрацездатних або невиліковно хворих людей);

2) термінову опіку (переважно у ставленні до дітей сиріт, які, будучи хворими або каліками, здатні у майбутньому стати працездатними);

3) тимчасова опіка (у ставленні до тих вразливих категорій, які через збіг обставин виявились за «межею діяльного життя», - безробітні, переселенці, біженці т.д.);

4) трудова допомога (сприяння в отриманні професій, підвищенні кваліфікації);

5) соціально-психологічна реабілітація і адаптація (допомога в подоланні життєвих проблем і труднощів, стресів і т.д.);

6) соціокультурна анімація (організація дозвілля).

За визначенням, історико-культурні рекреаційні ресурси — це пам'ятки культури, створені людиною, які мають суспільно-виховне значення, становлять пізнавальний інтерес і можуть бути використані для задоволення духовних потреб населення. Вони відзначаються великою різноманітністю і включають історико-архітектурні, археологічні та історичні пам'ятки, твори монументального мистецтва, етнографічні особливості території, традиційні промисли і ремесла (народні традиції, вірування, образотворче мистецтво тощо).

Пам'ятками історії і культури є споруди, пам'ятні місця і предмети, пов'язані з історичними подіями в житті народу та розвитком суспільства

ідержави, витвори матеріальної і духовної творчості, які мають історичну, наукову, художню або іншу культурну цінність.

Культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії, історично набутий набір правил усередині соціуму для його збереження та гармонізації.

Серед всіх видів історико-культурних ресурсів, виділених О.О. Бейдиком, даної теми безпосередньо стосується історико-архітектурна спадщина, що є однією з видів суспільно-історичних рекреаційно-туристських ресурсів. При визначенні видів історико-архітектурної спадщини, пам'яткоохоронна методика базується на історико-географічному, мистецькому, науковому критерії, а також враховує інші аспекти суспільно-історичної значущості об'єктів історико-культурної спадщини.

Для кожного з видів пам'яток той чи інший аспект суспільної цінності буде визначальним. Стосовно ж пам'яток містобудування та архітектури, кожна окрема пам'ятка в сукупності певною мірою становитиме історичну, і наукову, і мистецьку цінність. Таким чином, пам'яткою архітектури є будь-який твір архітектурно-будівельної діяльності людини, який становить для суспільства історичну, наукову, мистецьку або іншу культурну цінність. Розуміння сутності пам'ятки архітектури, усвідомлення її суспільної значущості є важливою передумовою вирішення комплексних питань, пов'язаних з її охороною, реставрацією та використанням.

Історична цінність пам'яток архітектури полягає передусім в їх пізнавальній ролі як джерел історичної інформації. Пам'ятки архітектури своїми формами, «ритмами», образами здатні відбивати матеріальне й духовне життя суспільства певного історичного періоду: суспільний устрій, рівень розвитку економіки, світогляд, культуру, побут, традиції населення. Як результат колективної творчості цілого покоління, пам'ятка архітектури вбирає в себе цілий пласт суспільного досвіду, інтегрує науку і культуру багатьох поколінь людей. Навіть кожен окремо взятий історико-архітектурний об'єкт є хранителем певного досвіду, певних культурно-історичних традицій

нації. Ця функція значно підсилюється, якщо ми розглядаємо історико-архітектурні комплекси, історичні центри міст або останні в цілому.

Важливим показником, який визначає наукову значущість пам'ятки архітектури, є хронологічний: чим давніша пам'ятка, чим вищий відсоток автентичності, збереженості її матеріальної структури, тим вищий ступінь наукової, історичної, туристсько-пізнавальної цінності об'єкта. Суттєвим є урахування наукової значущості матеріальної структури пам'яток архітектури зі складною історією будівництва – таких, які не раз перебудовувалися.

Важливим аспектом суспільної значущості пам'яток архітектури є естетична цінність, яка обумовлена художніми достоїнствами архітектурної форми, виразністю архітектурних деталей декоративних елементів. Таким чином, історична, наукова, естетична, художня цінність пам'ятки становлять суть її історико-культурного змісту. Крім перелічених чинників суспільно-історичної цінності історико-архітектурних об'єктів, на збереженні пам'яток і їх історико-культурному змісті позначається утилітарна значущість (можливість їх використання в сучасних умовах). Отже, історико-архітектурні об'єкти, архітектурна форма і матеріальна структура яких втілює в собі культурно-мистецькі досягнення певного історичного періоду або ж увібрали на шарування наступних етапів розвитку і є хранителями інформації, що становить історико-культурний, рекреаційно-пізнавальний інтерес, мають бути збережені як документи історії, твори архітектури і мистецтва, рекреаційно-туристські об'єкти.

Таким чином, пам'ятки архітектури та містобудування є характерні, традиційні або ексклюзивні, унікальні, громадські, культові, промислово-виробничі, військові споруди, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, архітектурні монументи та скульптурні пам'ятники (пам'ятники монументального мистецтва), які зберегли свою автентичність і становлять історичну, наукову, мистецьку та іншу історико-культурну цінність.

Ще одним видом історико-культурних ресурсів, виділення якого знайшло підтримку лише серед деяких науковців, на думку О.О. Бейдика, є подійні РТР.

Подійні рекреаційно-туристські ресурси – найсуттєвіші прояви соціального та природного руху, знакові події в історії певної території (держава, регіон, місто), у даному дослідженні – знакові прояви часу та території; складова диверсифікованого ресурсно-рекреаційного поля. Подійні РТР включають політичні, військові, культурні, економічні, екологічні події «за модулем». Подійні РТР – специфічний вид інформаційних ресурсів, які можуть відображатися в меморіальному літописі відповідної території.

Історичні події – сфера дослідження історичної науки. А оскільки об'єктом і предметом історико-географічного, історичного (в ряді випадків і рекреаційно-географічного) пізнання є минуле (у даному дослідженні – події, що вже відбулись), яке неможливо спостерігати безпосередньо, інформація про нього міститься в історичних, історико-географічних, рекреаційно-географічних джерелах. До них належить уся сукупність речових, письмових, образотворчих, фонічних та інших пам'яток і матеріалів, в яких так чи інакше відбито минуле.

Події можуть підсилюватись матеріальними пам'ятками, а можуть зберігатись лише в нечисленних і забутих літературних джерелах, а тої взагалі лише в пам'яті населення та окремих свідків.

Таким чином, історико-культурні ресурси – це і матеріальні, і духовні пам'ятки народу, які відіграють велику роль як у формуванні світогляду народу, так і для задоволення матеріальних, в т. ч. і туристичних потреб.

Територіальна громада – це сукупність громадян України, котрі спільно проживають у міському чи сільському поселенні, мають колективні інтереси і визначений законом правовий статус. На відміну від простої територіальної одиниці, поселення, яке має статус територіальної громади, наділяється певними правами. У першу чергу, це право на самоврядування.

Стаття 140 Основного Закону закріпила конституційну правосуб'єктність територіальної громади, визначивши, що саме їй належить право на здійснення місцевого самоврядування, і реалізується воно в самостійному вирішенні громадою питань місцевого значення в межах Конституції і законів

України. Це конституційне положення вимагає формування та функціонування територіальної громади не як простої сукупності жителів певного населеного пункту, а як дієздатного суб'єкта, соціальної політично активного, самодостатнього з точки зору забезпечення матеріально-фінансовими ресурсами, спроможного на ефективне та відповідальне управління власними справами. Відповідно до цього можна виокремити основні ознаки територіальної громади:

а) інтеграційна ознака. Територіальна громада виступає як сукупність фізичних осіб, при чому законодавче застосування узагальнюючого терміна «жителі» дає підстави включити до її складу не лише громадян України, але й іноземних громадян і осіб без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах;

б) територіальна ознака. Громада формується як сукупність тих осіб, що пов'язані з територією певного населеного пункту фактом постійного проживання. Відповідно до цього визначаються просторові межі функціонування громади та основні види територіальних громад: територіальна громада села або добровільного об'єднання в сільську громаду жителів декількох сіл; територіальна громада селища; територіальна громада міста. Опосередковано Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» вказує і на такий вид громад, як територіальна громада району в місті (ч. 5 ст. 6, ч. 4 ст. 16);

в) інтелектуально-комунікативна ознака. В територіальних громадах існує система різноманітних інтересів, соціальних зв'язків і відносин їхня дія призводить до утворення громадської інфраструктури громади, до якої можна віднести різноманітні організаційні форми та інститути, спрямовані на задоволення потреб та інтересів членів громади, — громадські об'єднання, засоби масової інформації, органи самоорганізації населення, підприємства, організації, суб'єкти підприємницької діяльності тощо;

г) функціонально-цільова ознака. Територіальна громада має самостійні функції та компетенцію у вирішенні питань місцевого значення, що визначають особливе місце та роль цього суб'єкта в системі місцевого самоврядування.

Функції територіальних громад являють собою основні напрямки діяльності цих соціальних спільнот щодо реалізації місцевих інтересів шляхом вирішення в межах Конституції і законів України питань місцевого значення. Систему функцій громад становлять об'єктні — соціальна, політична, економічна, екологічна функції, та управлінські — установча, нормотворча, контрольна. Соціальна функція — це напрям діяльності територіальних громад, пов'язаний із задоволенням потреб життєзабезпечення її членів, створенням умов вільної реалізації членами громади їх вікових, фахових, культурних, національно-етнічних, релігійних та інших інтересів, розвитком системи соціальної взаємодії та розбудовою громадянської інфраструктури громади. Політична функція виступає одним з основних напрямків діяльності громад як інституції не лише громадянського суспільства, але й правової держави, зміст якого становить здійснення на місцевому рівні особливої форми публічної влади. Економічна функція характеризує діяльність територіальних громад щодо формування достатньої для задоволення потреб громад та їх членів матеріально-фінансової бази і здійснення заходів з ефективного її використання. Поняттям «екологічна функція» охоплюється напрямок діяльності, пов'язаний з підтриманням безпечного для життя і здоров'я громадян навколишнього середовища, доцільним, ефективним і дбайливим використанням належних громаді природних ресурсів.

Забезпечення ефективної реалізації функцій територіальної громади вимагає нормативного встановлення її компетенції. До виключної компетенції територіальної громади належать питання:

а) формування місцевої ради, обрання місцевого голови й ухвалення рішення про дострокове припинення їх повноважень;

б) заслуховування звітів депутатів та місцевого голови;

в) здійснення контролю за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування у встановлених законодавством і статутом формах;

г) об'єднання з іншими територіальними громадами і вихід із таких об'єднань;

г) організаційна ознака. Територіальна громада як первинний суб'єкт місцевого самоврядування запроваджує організаційну систему — сукупність інститутів і форм здійснення місцевого самоврядування. Її складовими виступають система форм безпосереднього здійснення громадою місцевого самоврядування та система органів і посадових осіб місцевого самоврядування;

д) майнова ознака. Важливим елементом правового статусу територіальної громади є характеристика її як суб'єкта права комунальної власності. Громада має право володіти, користуватися і розпоряджатися на свій розсуд і у своїх інтересах належним їй майном як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування;

е) історико-культурна ознака. Територіальна громада зазнає впливу чинників історико-культурного характеру, під дією яких формуються соціокультурні надбання, що шануються громадою як особлива цінність, — звичаї, традиції, свята. Історичні, культурні й інші особливості та традиції територіальної громади відбиває її символіка — герб, прапор тощо. Зміст, описання та порядок використання символіки, згідно з ч. 3 ст. 22 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», визначаються рішенням місцевої ради.

Таким чином, територіальна громада виступає як специфічний первинний колективний суб'єкт місцевого самоврядування, що складається з громадян України, іноземних громадян й осіб без громадянства, об'єднаних фактом постійного проживання на території населеного пункту (села, селища або міста) та спільністю місцевих інтересів, який наділений гарантованим державою правом самостійно на підставі власної матеріально-фінансової основи в межах Конституції і законів України вирішувати питання місцевого значення в різноманітних формах реалізації компетенції.

Територіальна громада реалізує належне їй конституційне право на здійснення місцевого самоврядування безпосередньо та через органи місцевого самоврядування. До форм безпосередньої демократії на муніципальному рівні законодавцем віднесені місцеві вибори, місцеві референдуми, загальні збори громадян за місцем їх проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання. Місцеві вибори є формою прямого волевиявлення громадян, за допомогою якої відбувається створення сільських, селищних, міських, районних в місті, районних та обласних рад, обрання сільських, селищних та міських голів.

Місцевий референдум є формою волевиявлення територіальної громади з питань місцевого значення, а також формою нормотворчої діяльності цього суб'єкта місцевого самоврядування, яка дає змогу громаді безпосередньо здійснювати управління місцевими справами. Порядок призначення та проведення місцевого референдуму визначається Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 року. Ще однією формою безпосереднього здійснення місцевого самоврядування є загальні збори громадян. Стаття 8 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» встановила, що порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання визначається законом та статутом територіальної громади. Але за умов відсутності статуту громади при вирішенні питань підготовки і проведення загальних зборів слід керуватися Положенням про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні, затвердженим Постановою Верховної Ради України від 17 грудня 1993 року.

Загальні збори громадян скликаються в міру необхідності за місцем проживання громадян (села, селища, мікрорайону, житлового комплексу, вулиці, кварталу, будинку) для обговорення найважливіших питань місцевого життя. У роботі зборів мають право брати участь громадяни, які досягли вісімнадцяти років і постійно проживають на відповідній території, а також депутати місцевих рад, представники державних органів, трудових колективів, об'єднань громадян. Територіальна громада має право проводити громадські слухання — зустрічатися з депутатами відповідної ради та посадовими особами

місцевого самоврядування, під час яких члени територіальної громади можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, які належать до відання місцевого самоврядування. Вони повинні проводитися не рідше одного разу на рік. Порядок організації громадських слухань визначається статутом територіальної громади.

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», члени територіальної громади мають право в порядку місцевої ініціативи ініціювати розгляд у раді будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування. Таке питання підлягає обов'язковому розгляду на відкритому засіданні ради за участю членів ініціативної групи з питань місцевої ініціативи, а прийняте за ним рішення — оприлюдненню.

1.3. Принципи та методи дослідження

Загальні теоретичні засади принципів дослідження формуються в результаті синтезу знань, які нагромаджуються різними науками і проявляються системно у притаманних соціальній роботі процесах і явищах. Кожна наука виокремлює з навколишньої реальності певну її сферу, галузь, аспект, процеси і явища якої можна досліджувати відповідним інструментарієм, що підкреслює її інтегративний характер.

Принципи – це основоположні ідеї, що допомагають організувати знання, визначають обов'язки, незаперечні правила діяльності соціальних служб. Вони формуються у процесі пізнання й перетворення навколишньої дійсності, закріплюються, перевіряються, оновлюються в живій соціальній роботі. Назвемо найголовніші з них.

Принцип детермінізму. Висвітлює причинну зумовленість соціальних явищ економічними й політичними факторами, що визначають стан суспільних відносин, специфіку їх формування і прояву. В нашій роботі - виявляється узв'язаності ізольованих об'єктів і дозволяють встановити точний зв'язок між

ними. Іншими словами, динамічні закономірності повторюються в кожному конкретному випадку і мають однозначний характер.

Принцип пізнаваності соціальних процесів. Орієнтує на принципову пізнаваність, історизм, об'єктивне вивчення і порівняння соціально-історичної своєрідності процесів у суспільстві, допомагає з'ясувати їхню специфіку, тенденції розвитку й закономірності. В нашій роботі — виявляється у проведенні аналізу історичного досвіду, за умов глобалізації ми все частіше звертаємо увагу на соціальні питання, що виникають по причині недостатньої кількості ресурсів держави, в наслідок чого благодійність стає фактором їх успішного вирішення. Розвиток благодійності, це складова ряду факторів, соціальних, економічних та культурних і без її історичного вивчення не буде й розвитку.

Принцип особистісного підходу. При вивченні соціальних процесів вимагає врахування конкретної людини з її потребами й інтересами, ціннісними орієнтаціями, думками й почуттями. В нашій роботі — виявляється у тому що сьогодні в нашій країні йде процес відродження загальнолюдських цінностей, поважного ставлення до індивідуальності кожної людини а з ним і гуманізація суспільства. Сучасний волонтерський рух – один зі шляхів гуманізації українського суспільства. Саме тому врахування індивідуальних особливостей відіграє важливу роль у реалізації будь-яких соціальних проектів у волонтерській діяльності.

Принцип єдності свідомості та діяльності. Озброює соціальну роботу правильним розумінням сутності того чи іншого виду діяльності, до якої залучений клієнт, і впливу рівня свідомості на неї [10, с.30]. Щодо волонтерської роботи, то вона передбачає взаємодію та виявляється лише на основі співробітництва, взаєморозуміння, взаємовідповідальності, толерантного ставлення до інших, дотримання етичних принципів: поважання гідності кожної людини; пріоритетність інтересів клієнтів; толерантність та гуманізм; довіра та взаємодія у вирішенні проблем клієнта; доступність послуг; орієнтованість на

потребу клієнтів, залучення їх до процесу позитивних змін; відповідальність за дотримання норм професійної етики [36, с.41].

Існують різні точки зору на сутність методології соціальної роботи. Деякі дослідники вважають методологію вченням про структуру, логічну організацію, методи та засоби теоретичної діяльності, інші – про принципи і процедури формування та застосування методів пізнання і перетворення дійсності; треті – про сукупність найбільш загальних принципів вирішення складних практичних завдань; четверті – про систему принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вченням про цю систему; п'яті – про вихідні (ключових) положеннях, структуру, функції і методи науково-педагогічних досліджень.

Метод у соціальній роботі виконує подвійну роль. Метод соціальної роботи – це спосіб організації соціальної роботи, що призводить до досягнення оптимального результату і забезпечує позитивні зрушення в розвитку суб'єкта, або об'єкта соціальної діяльності.

Постійне накопичення знань і досвіду, пізнання навколишньої дійсності збагачують способи, методи проникнення людини у різні сфери суспільного життя. Існують різні класифікації методів залежно від ознак, що покладені в їх основу: ступінь загальності, поширеність, зміст і характер діяльності та ін. За першою ознакою виділяють всезагальні (філософські), загальнонаукові та спеціальні методи.

Всезагальний (філософський) метод становить єдність методологічної і світоглядної позиції суб'єкта у різних видах діяльності. Інакше кажучи, він вбирає у себе багатство загально наукових і конкретних методів подібно до того, як загальне вбирає у себе присутні елементи особливого й одиничного. Ці методи вивчають у відповідних фундаментальних та прикладних науках. Коротко торкнемося їх суті [2, с.30].

Аналіз – це дослідження чогось, що ґрунтується на розкладанні (подумки) предмета, явища на складові, визначенні елементів цілого, розгляді їх властивостей. В нашій роботі виявляється при плануванні впровадження

волонтерського проекту, розкладання конкретних дій на елементи. Чи аналізі вже зібраних матеріалів, практичного досвіду, та розбір окремих ситуацій чи дій.

Процедурою зворотного характеру є синтез – метод, коли знання про предмет отримують шляхом поєднання його елементів і вивчення їх зв'язку. Тому в практичній пізнавальній діяльності аналіз і синтез поєднуються. В нашій роботі виявляється при аналізі причинно-наслідкових зв'язків волонтерської діяльності у контексті дослідження; узагальненні висновків.

Індукція – логічне розмірковування, що рухається від тверджень емпіричного, конкретного, вузького характеру до більш широкого. В нашій роботі виявляється при розподіленні волонтерів на певні групи допомоги групам які її потребують. Індукція у роботі соціального працівника може бути визначена, як метод переходу від знання окремих фактів до знання загального (аналіз фактів).

Дедукція (виведення) – розмірковування, що дає змогу за певними правилами логіки робити висновки з деяких тверджень та їх комбінацій. Вони не можуть бути більш загальними, ніж посилення (аксіоми, постулати, принципи), які ведуть до них. Виходячи з певної системи їх подібності, можна передбачити наслідки, що з них випливають. Зміст індукції в нашій роботі – полягає в тому що, за підставою кількох окремих випадків, де відоме явище спостерігається, роблять висновок, що це явище повинно відбуватися в усіх подібних випадках. Перелічування окремих фактів практично ніколи не може бути завершено і ми не впевнені, що будь-який виявлений новий факт не буде заперечувати усі попередні. Наука повинна користуватися як індукцією, так і дедукцією. У вивченні волонтерського руху індукція і дедукція є дуже важливим моментом процесу руху думки від незнання до знання.

Спостереження – свідоме і цілеспрямоване сприйняття дійсності. Воно буває простим (звичайним) і складним, включеним (безпосереднім). В нашій роботі виявляється при таких випадках:

– у процесі отримання попередньої інформації, необхідної для уточнення напрямів запланованого дослідження, оскільки професійно проведене спостереження надає досліднику нові характеристики досліджуваного об'єкта, допомагає звільнитися від традиційного підходу до вирішення соціальної проблеми.

– для отримання ілюстративних даних, які суттєво доповнюють статистичний аналіз даних.

– за умови, що саме спостереження є найпридатнішим, найефективнішим методом досягнення цілей дослідження, перевірки вироблених гіпотез.

Самостійну роль метод спостереження грає при вивченні унікальних і швидкоплинних явищ суспільного життя і при монографічному дослідженні окремих локальних об'єктів. У деяких ситуаціях, таких як катастрофи, сильне нагнітання пристрастей в суспільстві або військове, спостереження стає ледве чи не єдиним можливому підходом до вивчення соціальної реальності.

Експеримент (проба, досвід) дає змогу в контрольованих і керованих умовах досліджувати конкретні явища дійсності, виконує функцію критерію стинності наукового пізнання загалом. В нашій роботі виявляється при точному обліку незалежних змінних, які впливають на залежні змінні. Характерна риса експерименту – заплановане втручання людини у досліджуване явище, можливість його відтворення за різних умов. З допомогою експерименту отримують інформацію, недоступну для інших методів. Особливістю експерименту як методу одержання соціальної інформації є те, що він передбачає вироблення гіпотези щодо наявності причинно-наслідкового зв'язку між досліджуваними явищами або щодо характеру якого-небудь механізму колективної чи індивідуальної діяльності, виведеної логічним шляхом на основі теоретичних і емпіричних даних.

Аналогія містить в основі подібність предметів (явищ, процесів тощо) щодо певних властивостей. Аналогія тісно пов'язана з моделюванням або модельним експериментом. В нашій роботі виявляється призмінні однієї

істотної ознаки предмета якій стосується волонтерської діяльності, явища неминуче позначається й на інших його ознаках. Якщо відомо, що два яких-небудь предмети, явища мають однакову сукупність певних ознак, і якщо відомо також, що один із цих предметів, явищ крім того має якусь нову ознаку, закономірно пов'язаним з даною сукупністю ознак, то природно припустити, що другий предмет, явище теж володіє цією новою ознакою. Метод аналогій відіграє більшу роль у науковому дослідженні.

Моделювання – метод дослідження, що ґрунтується на побудові та вивченні зразків реально існуючих предметів, явищ і конструйованих об'єктів для визначення або поліпшення їх характеристик, удосконалення, управління ними тощо. Тісно пов'язане з експериментом, воно передбачає використання процедур абстрагування й ідеалізації, разом з іншими методами глибоко проникає в теоретичне мислення і практичну діяльність [65, с.50]. В нашій роботі виявляється коли потрібно відобразити стан проблеми на даний момент; виявити найбільш гострі «критичні» моменти, «вузли» протиріч; визначити тенденції розвитку і ті фактори, вплив яких може скоректувати небажаний розвиток; активізувати діяльність державних, громадських та інших організацій та осіб у пошуках оптимальних варіантів розв'язання соціальних завдань.

Загальнонаукові методи застосовуються у різних галузях знань та соціальної практики. На відміну від перших, вони визначають не всезагальний шлях, спосіб пізнання природи, а лише деякі їх аспекти. До них зазвичай відносять: аналіз літературних джерел; теоретичний аналіз і синтез соціально-педагогічних досліджень; спостереження у природних умовах у процесі тестування, спільних заходів тощо; вивчення та узагальнення досвіду; експеримент; метод експертних оцінок [1, с.77]. В нашій роботі виявляється і на всіх етапах розробки та вивчення нових методів волонтерської роботи і при навчанні волонтерів, включення їх у діяльність, використовуються у теоретичних і практичних дослідженнях.

Часткові, спеціальні методи – це специфічні способи пізнання і перетворення окремих сфер реального світу, що притаманні тій чи іншій конкретній системі знань (політології, соціології, педагогіці, правознавству тощо). Міждисциплінарний, інтегративний характер теорії і практики соціальної роботи розширює арсенал її методів і категорій за рахунок загальнонаукових і спеціальних методів [61, с.258]. В нашій роботі виявляється коли технології соціальної роботи у своїй основі становлять певні технологічні процедури надання допомоги соціально вразливим групам суспільства. Масив прикладних технологій утворюють:

- волонтерська робота з конкретними групами клієнтів – безробітними громадянами; з особами девіантної поведінки; з быженцями; з людьми похилого віку; людьми, які мають функціональні обмеження; з дітьми-сиротами і тими, хто залишився без батьківського піклування; з бездомними та безпритульними тощо;
- прикладні технології соціальної роботи в пенітенціарних (ви правних) установах, армії, на виробництві, за місцем проживання та ін.;
- вирішення соціально-етнічних проблем.

Так, розкриваючи сутність методів першої групи, Н. Матвійчук цілком обґрунтовано пропонує методи соціальної роботи з волонтерами та у волонтерських групах розглядати як методи соціальної роботи в мікросоціальному середовищі, що більшою мірою відповідає соціальним умовам сучасного суспільства і традиціям вітчизняної науки. На всі спільні характеристики «накладаються» особливості їх реалізації в конкретних методах, що використовуються у зарубіжній та вітчизняній практиці соціальної роботи. Розглянемо найпоширеніші з них. В процесі навчання волонтерів використовують такі методи роботи:

- педагогічні: (Формування свідомості);
- організація соціально-педагогічної діяльності;
- стимулювання доцільної активності волонтерів;

– заохочення та засудження діяльності; Самовиховання та самокоррекція;

– психологічні: (Діагностика; Корекція; Консультування; Психотерапевтичні тренінги; Психологічний відбір; Спостереження; Тестування; Опитування; Анкетування);

– соціологічні: (Моніторинг; Аналіз соціуму; Соціометрія) [12, с.22].

Саме знання принципів та широке використання різноманітних методів дає можливість соціальному працівнику організувати ефективну волонтерську діяльність.

Систематизація результатів теоретичних досліджень дозволила на основі виділення сутнісних ознак і принципів волонтерства сформулювати ряд його змістовних трактувань. Ключове визначення дано з позицій системного підходу. Волонтерство визначається як функціонуюче в широкому контексті соціальних, економічних, політичних відносин громадська система взаємодіючих структур, це добровільний вибір, що визначається особистими поглядами та позицією, активна участь громадянина у житті суспільства, самореалізація в суспільній діяльності в рамках різноманітних асоціацій, добродійних організацій та громадських об'єднань, сприяння покращенню якості та рівня життя, особистому розвитку та поглибленому почуттю солідарності, сприяння реалізації основних людських потреб заради справедливості та миру в суспільстві.

Завершуючи огляд характерних ознак різних методів соціальної роботи, слід зазначити, на свідомість і поведінку людей впливає багато взаємопов'язаних факторів, тому методи соціальної роботи слід застосовувати у комплексі. Тим більше що вони органічно пов'язані й ефективні лише за одночасного застосування, а не ізольовано. Необхідність комплексного підходу як принципу використання методів соціальної роботи [5, с.87].

Найсуттєвішим є те, що принципи соціальної роботи постійні, мають обов'язковий характер. Методи, практично реалізуючи принципи, можуть варіювати залежно від зміни соціальних умов. І принципи, і методи соціальної

роботи слід розглядати в тісному зв'язку з її цілями та завданнями, принципи дають змогу з багатьох методів обрати найефективніші актуальним умовам. Усвідомлення і врахування такого діалектичного взаємозв'язку між ними – методологічна основа соціальної роботи.

Динаміка розвитку волонтерського руху з моменту здобуття Україною незалежності свідчить про постійний пошук нових напрямів, форм та технологій участі у вирішенні соціальних проблем міста та області, розширення діапазону цієї участі та зв'язків з державними та недержавними соціальними службами. Стійкою є тенденція посилення професійної складової волонтерської діяльності, яка не можлива без твердого розуміння змісту основних понять дослідження технологій соціальної роботи в розвитку волонтерського руху, принципів та методів, що безумовно підвищує якість надання соціальних послуг.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

2.1. Територіальна громада як соціальне явище

Розмірковуючи над поняттям «громада», слід звернутися до Оксфордського тлумачного словника А.С.Хорнбі, в якому громада (community) визначається як група людей, що об'єднана спільним походженням, расою, соціальним станом, релігійними переконаннями та місцем проживання – районом, населеним пунктом тощо, де розташована низка соціальних інститутів: сім'я, школа, церква, організації сфери дозвілля та медицини.

У соціології громада переважно розглядається як спільнота - об'єднання людей з метою соціальної взаємодії. В основі утворення й функціонування соціальних спільнот лежать різноманітні чинники, особливості, ознаки: суспільний поділ праці, сфера й характер діяльності, стабільність інтересів, потреб, цілей, завдань; походження, культури, менталітет.

Громада – це групова соціальна спільнота, члени котрої поділяють єдину територію, об'єднані повсякденними регулярними стосунками. Вона відрізняється від інших спільнот індивідуальністю та емоційністю внутрішніх зв'язків, що обумовлюється родовими, сусідськими та товарицькими взаємостосунками, культурою, замкнутістю системи.

Людина – істота соціальна, її саморозвиток, самоактуалізація відбувається в середовищі її проживання – у сім'ї, в спілкуванні з друзями, сусідами, в освітньо-виховному закладі, у виробничому колективі тощо. У цих спільнотах виникає певне ставлення до явищ або проблем соціального життя, що стосуються спільних інтересів, усвідомлюються актуальні соціальні проблеми, які потребують вирішення, зіставляються і стикаються різні погляди

і позиції з обговорюваного питання, схвалюються, підтримуються або, навпаки, заперечуються, засуджуються ті чи інші дії, вчинки або лінії поведінки людей. Іншими словами: життєвим простором для особистості є група, тобто обмежена в розмірах спільність людей, яка виділяється із соціального цілого на основі певних ознак. Соціальна робота за місцем проживання здійснюється безпосередньо у цьому середовищі. У цьому контексті особливого значення набуває окреслення поняття «група» як ключового елемента у здійсненні соціальної роботи за місцем проживання.

У найзагальнішому вигляді групу людей, яка має загальні ознаки, повне або часткове самоврядування називають громадою. Громада завжди впливає на формування суспільної свідомості. Відповідно до української соціологічної традиції громада є центральним осередком соціального життя.

У нашій країні офіційно вживають поняття «територіальна громада». Конституція України розглядає її як первинний суб'єкт місцевого самоврядування.

У ст. 1 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997) визначено, що територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Однак вітчизняними вченими це визначення вважається дещо формальним вже хоча б тому, що проста сукупність мешканців населеного пункту, не поєднаних жодними іншими інтересами, не може становити ефективну громаду. Мешканці населеного пункту, формально отримавши визначення «територіальної громади» за формою, навряд чи одразу ж можуть стати нею за суттю. Громада повинна мати, крім спільного простору проживання, ще й цілий ряд інших спільних інтересів: інфраструктуру, потребу в послугах певної якості та їх задоволення, відчувати свою визначальну роль у виробленні місцевої політики тощо.

Нині, коли одним із пріоритетних напрямів державної політики став розвиток місцевого самоврядування, здійснюються конкретні кроки зі становлення інститутів прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад. У зв'язку з цим в наукових колах активізувався дискурс щодо чіткого визначення і розуміння поняття «громада» як первинного елемента системи місцевого самоврядування в Україні.

Окреслення поняття «територіальна громада» як важливого суб'єкта місцевого самоврядування в Україні та його нормативне закріплення відбулося з прийняттям Конституції України у 1996 р. У законі «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997) територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [23].

Ю. Сурмін розділив громадські об'єднання на три види спільнот. За його визначенням, громадою є автономна соціальна надструктура, що об'єднана перманентною спільною діяльністю. Під місцевим співтовариством він розуміє певну незалежну частину товариства, характерною рисою якої є її локальна цілісність. Іншими словами – це жителі певної місцевості. Незалежність даної частини товариства – питання відносне. Соціально-територіальною спільнотою Ю. Сурмін називає територіально-об'єднану сукупність людей, що формується на основі соціально-територіальних розбіжностей у специфічне соціальне утворення. Дана спільнота виступає носієм локально виявлених зв'язків і відносин, які панують у даному співтоваристві [39, с. 11–23].

Можна констатувати, що єдиного визначення та розуміння у вітчизняних наукових колах це поняття не набуло, проте, варто відзначити спільні ознаки цього феномену, окреслені авторами:

- розуміння громади як сукупності осіб, що разом мешкають у межах певної території;
- наявність між цими особами певних зв'язків та відносин;
- наявність у цих осіб певних спільних інтересів;

– наявність певних прав і повноважень для вирішення спільних для цієї сукупності осіб проблем.

Дещо ширше, підсумовуючи напрацювання сучасної науки, визначає основні ознаки територіальної громади О. Мороз:

- спільна територія існування (що може включати проживання, роботу, володіння нерухомим майном);
- спільні інтереси у вирішенні питань життєдіяльності;
- соціальна взаємодія в процесі реалізації цих інтересів;
- психологічна самоідентифікація кожного члена з громадою;
- спільна комунальна власність;
- сплачування комунальних податків [12].

Заслуговує на увагу цілісної системне, на наш погляд, окреслення науковцем М. Баймуратовим основних ознак громад (окремі з яких уже стали законодавчо закріпленими), серед яких:

- територіальна – спільне проживання осіб (жителів), які входять у громаду на певній території (у межах певної адміністративно-територіальної одиниці села, селище, місто);
- інтегративна – територіальна громада виникає на основі об'єднання всіх жителів, що проживають на певній території, незалежно від того, чи є вони громадянами даної держави, а також іноземні громадяни, особи без громадянства, які постійно проживають на певній території. Можливе включення в територіальну громаду біженців і переміщених осіб;
- інтелектуальна – основою конституювання територіальної громади є спільні інтереси жителів, які мають специфічний характер і виявляються у вигляді широкого спектру системних індивідуально-територіальних зв'язків, що виникають між ними;
- майнова – територіальна громада є суб'єктом права комунальної власності (їй належить рухоме й нерухоме майно, прибутки місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, які є власністю відповідних територіальних громад);

– фіскальна – члени територіальної громади є платниками місцевих податків і зборів. [56, с. 386–371].

З позицій синергетичного та соціокультурного підходів територіальна громада є відкритою самоорганізуючою соціальною системою, носієм певної соціокультурної специфіки. Як колективний суб'єкт діяльності вона складається, в свою чергу, з інших суб'єктів – індивідуальних (окремі активні жителі) і колективних (недержавні некомерційні громадські організації, сусідські групи та інші мікроструктури). Ці суб'єкти розглядаються в якості структурних елементів громади. Вони взаємодіють як між собою, так і з іншими суб'єктами, які діють на території громади (державні структури, влада, бізнес). У процесі взаємодії між ними може складатися та чи інша система взаємозв'язків – горизонтальних (суб'єкт-суб'єктних) або вертикальних (суб'єкт-об'єктних) взаємовідносин – рівноправних (партнерських) чи стосунків залежності та підпорядкування [50, с. 108].

Отже, наголосимо, що громада, аби бути такою, а не просто нею називатися, повинна мати кілька ключових ознак:

- спільна ситуація (спільні ознаки, що об'єднують людей між собою, місце проживання, етнос, релігія тощо);
- мережа стосунків і взаємодії в громаді;
- колективна дія (люди усвідомлюють спільний інтерес і спроможні на організацію колективної дії);
- сформована ідентичність (людина в громаді відчуває свою приналежність до єдиного цілого, емоційно пов'язана з цим утворенням, має певну лояльність стосовно неї).

Отже, термін «громада» стосується конкретних людей, певної території, а також досвіду, соціальних стосунків і прагнень.

Розрізняють формальні й неформальні характеристики громад.

Формальні характеристики:

- інформація про адміністративні межі громади;

- інформація про органи місцевої влади, школи, релігійні організації, засоби масової інформації, розташовані на території громади;

- демографічні дані: склад населення, рід занять, стан здоров'я тощо.

Неформальні характеристики:

- основні цінності, традиції;

- існуючі соціальні угруповання, наприклад, релігійні, політичні, культурні чи субкультурні;

- рівень залученості, почуття належності до громади;

- рівень задоволення конкретними проявами життя у громаді;

- уявлення про потреби різних груп громади;

- стосунки між членами громади, їх групами;

- інституції, що мають найбільше влади та впливу;

- статус та роль соціальних служб;

- рівні та канали комунікації тощо.

Сприйняття людини як частини громади, а не наголошування на формальних ознаках прописки чи належності до трудового колективу є принципово новим демократичним підходом, який виходить з визнання прав людини, її свобод, у тому числі, свободи об'єднань, віросповідань тощо, права на участь у прийнятті рішень та розв'язанні наявних проблем [7, с. 14].

Найбільш активно в українських письмових джерелах XV-XIX ст. згадується селянська громада з її звичаєвим правом та своєрідними традиціями соціальної підтримки бідних і знедолених. Сільська громада, зберігаючи певну спадкоємність з давньоруською общиною, відігравала роль станової організації селянства, що регулювала усі аспекти його життєдіяльності. Її характерною рисою була взаємодопомога, яка виявлялася у численних формах та обрядах життєвого циклу від народження людини до її поховання. Заснована на відповідальності членів громади «один за одного», взаємодопомога в громаді забезпечувала колективний захист честі й власності кожного її члена громади. Підтвердженням цього є численні зразки усної народної творчості, зокрема прислів'я та приказки «Громадою до діла, бо це – велика сила», «Громада –

великий чоловік, на котрій стоїть цілий світ», «До громади за порадою, до громади за розрадою» тощо. Приналежність до громади набувалася через народження в громаді та заміжжя. Крім того, громада користувалася правом надавати громадянствоокремим особам. Членами громади вважалися також священики, вчителі. Приналежність дітей до громади визначалася по батьківській лінії, а незаконнонароджених – по материнській. Діти набували громадянство в тій громаді, в котрій на час їх повноліття батько був громадянином. Найвищою владою в громаді була громадська рада. Вона діяла шляхом ухвалення постанов з найважливіших справ громади і контролювала їх виконання.

Громада відповідала за дотримання моральних норм поведінки односельчан. Вона мала турбуватися, щоб ночами люди не вешталися по селі, щоб батьки та опікуни посилали своїх дітей до школи і в церкву, щоб належно виконували свої обов'язки вчителі. Мали бути шановані неділі та свята. Танці у свята могли починатися після вечірнього богослужіння. На забавах мав бути спокій і порядок, за що ніс відповідальність господар двору, на якому проходила забава. Штрафи за порушення цих приписів йшли у фонд убогих громади. Чіткі вимоги ставилися до громадської старшини в питанні запобігання пияцтву. Корчми і шинки, як правило, розташовували ближче доокраїни села. Вони мали закриватися о десятій годині вечора. За дозвіл продовжити роботу власники корчми і шинків повинні були сплачувати кожного разу певну суму, що також йшла у громадський фонд. За появу в нетверезому стані в публічному місці винний підлягав арешту і штрафувався. З метою запобігання пияцтву створювалися «братства тверезості» [42, с. 87]. Громада також користувалася правом видалення осіб, котрі своїм способом життя викликали порушення певних публічних норм.

У багатьох історичних джерелах зазначається, що сільська громада також опікувалася і школою. Громада несла відповідальність за всіх її членів, особливо за сиріт, вдів, старців та немічних. Так, у більшості сіл створювалися сирітські ради чи призначався сирітський суддя, які мали дбати про сиріт та

вдів. В окремих громадах навіть створювався фонд убогих та сиріт, з якого виділялися кошти на допомогу нужденним. Неостаннє слово громада мала й при призначенні опікунів для сиріт. Основним критерієм для визначення опікунства вважалися не лише родинні зв'язки, а й вміння вести господарство, щоб зберігати і примножувати спадок сиріт. Якщо, на думку громади, опікун не справлявся зі своїми обов'язками, сирітська рада порушувала питання про заміну опікуна [34]. Кожна громада мала свою касу та певний запас збіжжя. Вони поповнювалися за рахунок внесків більш заможних селян чи різних видів стягнень. Оскільки в громаді панувало звичаєве право, то дрібні суперечки між селянами часто розв'язував староста, який міг призначити одній із сторін сплату штрафу до громадської каси. Ця каса також поповнювалася і за рахунок штрафів, які накладалися на шинкарів, що продавали горілку парубкам до визначеного громадою віку (в окремих громадах цей вік коливався від 18 до 22 років). За рішенням громадської ради біля церкви могла встановлюватися скринька для збору пожертв у фонд убогих [42, с. 88].

Для одиноких літніх та хворих людей в окремих громадах організовували притулки убогим у вільній сільській хаті. Допомогу таким людям надавали по черзі переважно дівчата та молодиці. Коли громада або староста з метою лікування зверталися за допомогою до лікаря, кошти за це лікування сплачувала громада. Громада мала опікуватися і особами, котрі захворіли на її території аж до часу видужання, але при цьому їй необхідно було повідомити громаду, до якої належав хворий. Повернення грошей за лікування здійснювалося при посередництві староства. Не забувала громада про своїх бідних односельців під час великих релігійних свят. Звичай збирати продукти під час освячення паски для нужденних був започаткований саме в сільських громадах. На свято Миколая з громадських фондів виділялися гроші на придбання одягу та солодошів для дітей-сиріт.

Однією з найбільших колективних форм взаємодопомоги при виконанні нагальних і трудомістких робіт у сільській громаді була толока (поміч, клака), яка збереглася і до сьогодні. Народна толока ґрунтувалася на етичних засадах

співжиття в громаді, її основним принципом була щира безкоштовна допомога погорільцям, забудовникам тощо.

Серед традиційних форм взаємодії членів громади між собою і з членами сусідніх громад були храмові свята або празники. Кожна громада мала такий празник - день посвяти діючої церкви. До цього свята готувалися всі односельці як до своєї форми громадського огляду та гостинності. Тому громада дбала, щоб в цей день біля кожного двору була особлива чистота та порядок. В окремих громадах для бідних сімей виділялися кошти на те, щоб привести до порядку оселю та дворище. Ці традиції продовжують зберігатися до нашого часу. Більше того, можна навіть говорити про те, що вони дали життя таким новим формам соціальної роботи в умовах територіальної громади як День міста, День довкілля, Свято вулиці тощо.

Сільську громаду можна вважати і колискою сучасних молодіжних організацій, бо саме тут діяли своєрідні громади в громаді.

Як засвідчує О. Воропай «колись в Україні існували по наших селах та дрібних містечках дівочі та парубочі громади. На чолі дівочої громади стояла старша дівка – та, яка вела порядок між дівчатами, називали її отаманшею. На чолі парубочої громади був старший парубок – отаман» [3, с. 54]. Такі громади організовувалися за статево-віковою ознакою і діяли в межах чітко визначених етичних та правових норм громадського життя своїх сіл. Молодіжні громади регулювали стосунки між сільською молоддю, захищали інтереси та честь своїх членів і виступали організаторами власного дозвілля та загальносільських урочистостей. Парубки та дівчата брали участь у колядуваннях. Частина отриманих від цього коштів віддавали сільському старості для нужд церкви та бідних, а на решту влаштовували вечорниця та святкування особливих днів: Катерини (для дівчат) та Андрія (для парубків). Таким чином, можна говорити про те, що довгий час сільська громада була своєрідним інститутом соціальної підтримки незахищених верств населення, що базувався на традиціях колективного співжиття та милосердя, притаманних ментальності українців.

З кінця 50-х років XIX століття в Україні набуває розвитку національно-визвольний рух у вигляді напівлегальних культурно-освітніх організацій (гуртків), які називалися «Громадами». Вони об'єднували прогресивних представників української інтелігенції. Діяльність громад проявилася найвиразніше через видавничу, просвітницьку роботу серед народу, зокрема в читанні лекцій, організації курсів, гуртків.

Створення громадівських організацій збіглося з великою подією – скасуванням кріпацтва, яка спонукала в першу чергу національно свідому молодь до активної діяльності заради просвіти народу. Тому головне завдання своєї діяльності молоді люди вбачали в тому, щоб сприяти всіма чесними засобами моральному і матеріальному розвитку народу. Члени осередків «Громади», в якій у різні періоди її існування працювали відомі педагоги, діячі культури та науки, зокрема М. Драгоманов, П. Косач, С. Русова, П. Чубинський, М. Старицький та інші, в першу чергу зосереджували зусилля на відкритті різних шкіл для народу та сільських дітей (недільних, публічних тощо), підготовці вчителя до роботи в таких школах.

Громадівці були переконані у необхідності культурного розвитку українського народу, тому вони поширювали серед народу разом із загальноосвітніми знаннями відомості про українську культуру, історію, мову. Лише за вісім місяців 1861 року громадівцями було видано та розповсюджено більше як 12 тисяч примірників популярних видань українською мовою.

Щеоднією формою соціально-просвітницької роботи громадівців була організація благодійних спектаклів. Кошти, зібрані за квитки на ці спектаклі, витрачалися на допомогу дітям з малозабезпечених родин, сиротам у недільних школах, розвиток громадівських починань [6].

Діяльність «Громади» у другій половині XIX століття як організації, що діяла в багатьох містах України, стала своєрідним запалювальним кресалом для створення наприкінці XIX початку XX століття інших громадських організацій, діяльність яких була спрямована на соціальну підтримку різних категорій населення в межах територіальних громад.

У 60-80 роки ХХ ст. в Україні, як складовій СРСР, починається організація соціально-педагогічної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями за місцем проживання (у сімейно-сусідських спільнотах). Основними складовими системи соціально-педагогічної роботи за місцем проживання стають державні заклади (школи, позашкільні, культурно-освітні, спортивні заклади тощо), сім'я та громадськість. Саме у 60-ті роки з метою створення умов для організації змістовного дозвілля дітей та молоді починають працювати кімнати школярів при житлово-експлуатаційних конторах. Разом з цим, переважно у мікрорайонах великих міст, починають створюватися підліткові клуби за місцем проживання як осередки соціально-педагогічної роботи з дітьми та сім'ями у межах територіальної громади.

Новим каталізатором розвитку соціально-педагогічної роботи за місцем проживання стало створення у Москві у 1989 році Тимчасового науководослідного колективу «Школа-мікрорайон». У його складі була затверджена Донецька територіальна група (науковий керівник Сидоров В.М.), яка діяла на базі шкіл № 57, 95 м. Макіївки та школи № 11 м. Донецька. Ці школи працювали в режимі повного дня. За кожним з педагогів було закріплено декілька будинків, що знаходилися недалеко один від одного і мали спільний двір. В них проживали діти та молодь різного віку, які навчалися в школах, професійно-технічних училищах, вищих навчальних закладах. Шкільні педагоги організовували індивідуальну та групову роботу з дітьми тих будинків, які були за ними закріплені: залучали їх до участі у шкільних гуртках та секціях, організовували роботу клубів вихідного дня для дітей та дорослих, проводили дворові свята, акції тощо. Педагоги також надавали необхідну соціально-педагогічну допомогу сім'ям своїх підопічних. Аналізуючи цей досвід, варто зазначити, що поряд з багатьма позитивними моментами, у ньому простежується ряд недоліків. Робота школи як провідного організатора соціально-культурної діяльності дітей та дорослих у мікрорайоні призвела до перевантаження педагогічних колективів, виконання невласливих їм суспільних функцій. Необґрунтована абсолютизація діяльності школи у межах

територіальної громади часто призводила до відокремлення роботи в соціумі інших суспільних інститутів. Школа виявилася неспроможною самотужки вирішити всі проблеми соціалізації дітей та дорослих у відкритому соціумі.

Щеоднією спробою територіальної системи скоординованих виховних зусиль було добровільне товариство «ДОМ», яке діяло у 80-х роках ХХ ст. на території південно-східної частини м. Макіївки. Основна мета «ДОМу» полягала у зміцненні виховного потенціалу мікрорайону, спрямованого на розвиток дітей та дорослих. Провідними завданнями товариства були: сприяння організації та проведенню особистісно значущої діяльності для дітей та дорослих у сфері їх вільного часу; надання психолого-педагогічної допомоги жителям мікрорайону у вирішенні їх життєвих труднощів; координація дій виховних інститутів мікрорайону – школи, позанавчальних закладів різних відомств.

Соціально-економічні зміни, які відбулися в Україні на початку 90-х років ХХ ст., курс держави на побудову громадянського суспільства, сприяли переосмисленню соціально-педагогічної роботи в країні. У 1993 році започатковано створення соціальних служб для молоді, які сьогодні є тими державними структурами, що реалізують соціальну політику шляхом надання різних видів допомоги та соціальних послуг дітям, молоді та сім'ям саме у межах територіальних громад.

Для забезпечення різних напрямів соціальної роботи з населенням створено різноманітні спеціалізовані соціальні служби: кризові центри, центри соціальної реабілітації для дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями, центри сім'ї «Родинний дім», клубні об'єднання за місцем проживання тощо.

У найзагальнішому вигляді соціальна робота в громаді визначається як процес сприяння звичайним людям у покращенні їх власного мікросередовища шляхом організації колективних дій. Інакше кажучи, соціальна робота в громаді окреслюється як втручання і активізація місцевих людських ресурсів з

метою вирішення соціальних проблем, підвищення рівня надання послуг і соціального функціонування її членів. Акцент при цьому робиться на посередницькій, роз'яснювальній роботі націлюванні створення структур, здатних розширити можливості місцевих жителів.

Поняття «соціальна робота в громаді» докладно розкрито у працях зарубіжних авторів, де воно трактується одночасно як робота в територіальній громаді у мікросоціальному середовищі.

У професійній зарубіжній соціальній роботі термін «громада» найчастіше вживають у двох значеннях: територіальна громада та громада за інтересами (прихильністю) [3, с. 44–50].

Громада як об'єднання людей, які мешкають в одній географічній місцевості, – це територіальна громада. Історичне розуміння громади пов'язане саме з приналежністю до певної географічної місцевості.

Громада за інтересами об'єднує людей, які мають спільні проблеми, як от дітей-інвалідів або людей, котрі мають спільні інтереси, соціальні зв'язки або характеристики. Сюди ж належать громади за етнічною чи національною ознакою, які здебільшого нині не проживають компактно та відчують певну відокремленість своєї групи.

В американському словнику соціальної роботи громада визначається як група індивідів або сімей, члени якої поділяють певні цінності, мають спільні інтереси або користуються послугами тих самих служб та організацій чи живуть в одній місцевості [55, с. 68].

Інколи замість «громада» вживають термін «локальна соціальна система». Йдеться про мережу взаємопов'язаних соціальних установ, що охоплюють усі аспекти соціального життя – сімейного, релігійного, правового тощо у певній географічній місцевості [51, с. 140].

Варто згадати і про міжособистісні спільноти – членство у професійних та інших асоціаціях, спілкування в Інтернеті та участь у співтовариствах, що створює символічну приналежність до певного середовища [46, с. 15].

Більшість людей є одночасно членами територіальних і нетериторіальних громад, мають особисті контакти та зв'язки. Оскільки кожній людині притаманні власне уявлення про стосунки і взаємодію з іншими, розуміння та відчуття громади суттєво різняться.

Дослідник у сфері соціальної роботи Малком Пейн наголошує, що громада як рівень соціальної роботи надає широкі можливості для поєднання формальних та неформальних видів допомоги. Тому соціальна робота у громаді спрямована на те, щоб посилити почуття приналежності до тієї чи іншої соціальної спільноти шляхом стимулювання зв'язків і контактів між організаціями, групами і індивідами всередині конкретної територіальної громади. Крім того, висувається завдання надання допомоги у вирішенні проблем, які виникають у груп та індивідів усередині таких громад. Він виокремлює наступні напрями соціальної роботи в громаді:

- координація діяльності різних агенцій, які працюють в громаді; створення можливостей для членів громади брати активну участь у житті громади, у виробленні та реалізації тих рішень, які впливають на їх благополуччя;

- соціальне планування на рівні громади, яке має на меті аналіз соціальних умов, потреб членів громади, з метою їх покращання та задоволення;

- розвиток системи допомоги в громаді, орієнтованої на створення добровільних груп, надання необхідних соціальних послуг як спеціалістами, так і членами громади, організація груп самопомоги [5, с. 58–59].

Британський практичний соціальний працівник та автор книг із соціальної роботи А. Твелвтріз вважає, що робота в громаді – це, насамперед, процес допомоги в організації колективних дій членів громади з метою поліпшення їх життя [66].

Подібну позицію займає також і Г. Чейнен, який розглядає роботу в громаді «як активізацію безоплатної, самомотивованої діяльності мешканців, що відображає або стосується сумісного життя чи умов мешканців цієї

місцевості; вона також може містити в собі діяльність органів влади або інших дійових осіб, що мобілізує або включає такі дії з боку мешканців» [43, с. 30].

За М. Майо, соціальна робота в громаді може бути скоординована на двох рівнях: базовому, або робота за місцем проживання (з окремими людьми, сім'ями та групами, а також самостійна діяльність окремих мешканців); робота місцевих агенцій або між агенціями (діяльність, організована органами влади та або іншими структурами) [5].

Науковці Мітель та Джуді Бопп окреслили домінуючі роботи в громаді – визначення її проблем та запропонували два підходи у практиці такої роботи: – підхід на основі надання послуг; – підхід на основі активізації громади до участі у вирішенні існуючих проблем [44, с. 28].

Перший підхід найчастіше використовується урядовими та громадськими організаціями. При застосуванні підходу на основі надання послуг експерти чи фахівці можуть вивчати думку членів громади шляхом опитувань чи обстежень, аналізують отриману інформацію і приймають рішення про надання певних послуг, передусім на основі можливостей організації та наявних у ній ресурсів. При цьому думка членів громади про необхідність тих чи інших послуг практично не береться до уваги. Безумовно, такі послуги є дуже важливими для благополуччя членів громади, але не всі послуги можуть задовольнити потреби більшості її членів, бо інколи просто бракує ресурсів, щоб це зробити.

Особливість підходу активізації громади полягає в тому, що пересічні люди визначають власні потреби, виробляють рішення і працюють, щоб виконати його. Пересічні громадяни вчаться, як працювати разом ефективно, здійснювати планування, розподіляти та залучати ресурси, оцінювати результати роботи. Вони можуть отримувати допомогу та підтримку від фахівців соціальної сфери, але саме члени громади, а не фахівці, контролюють процес вирішення певної проблеми [62, с. 46].

Розглядаючи роботу в громаді як різновид методів соціальної роботи, російський вчений М. Ромм зазначає, що вона заснована на взаємодії

соціальних служб та соціального працівника з представниками різних соціальних груп на місцевому чи регіональному рівнях. До пріоритетних завдань роботи в громаді він відносить: розвиток соціальних зв'язків у громаді та організацію системи взаємодопомоги і координації дій спільноти; підтримку та розвиток громадських ініціатив, спрямованих на зміну ситуації; розробку, впровадження та оцінку ефективності соціальних програм і планів діяльності організацій, робота яких пов'язана з питаннями соціального добробуту населення на локальному рівні. Реалізація цих завдань спрямована на досягнення мети – активізація розвитку громади і покращення моделі її життєдіяльності [30].

2.2. Технології соціальної роботи в розвитку територіальної громади

У сучасних вітчизняних реаліях інститут громадських ініціатив лише починає формуватися. Громадські ініціативи нині стали важливим регулятором життя людей у всьому світі, тоді як в Україні взаємодія інститутів громадянського суспільства і органів влади має епізодичний характер і стосується, в основному, ухвалення окремих рішень.

У найзагальнішому вигляді ініціативу можна визначити як особистісну характеристику людини, форму вияву актуальних потреб, спосіб взаємодії з соціальним середовищем, спосіб самовираження особистості. Громадська ініціатива – діяльність, обумовлена виконанням робіт і (або) наданням послуг і спрямована на досягнення громадських благ, здійснення одної чи кількох громадсько значимих цілей.

Зауважимо, що поняття «громадська ініціатива» не визначає одну конкретну форму, це збірний термін, що вживається на позначення будьякого виду ініціативи, що виходить від громадян (інститутів громадянського суспільства) у зв'язку із участю суспільства в ухваленні суспільно значимих рішень.

Залучення громадських (місцевих) ініціатив до соціальної роботи за місцем проживання ми розглядаємо як основну умову успішної реалізації цієї діяльності.

Вітчизняна дослідниця Т. Семигіна, проаналізувавши підходи зарубіжних науковців у сфері соціальної роботи, запропонувала таку класифікацію місцевих ініціатив:

«Місцеве життя» або «сусідська модель» – ця назва для повсякденної активності у її чисто спонтанних формах. Наприклад, мешканці невеликої географічної зони підтримують деякі свої сусідські інтереси. Завдання соціального працівника – допомогти сформувати цільові групи захисту таких інтересів, спрямувати їхню діяльність. Це можуть бути мешканці, поєднані за такою ознакою, як обмежена мобільність і потреба зробити спуск для інвалідних візочків у громадську будівлю, або протест проти будівництва автотраси на території їхнього району. Деякі місцеві ініціативи спрямовані на стимулювання контактів між людьми, котрі є запорукою підтримання здорового мікросоціального клімату.

«Дії всередині громади» – також зароджуються спонтанно, але мають більш організований характер. Це може бути обладнання дитячого майданчика або створення ради мікрорайону. У більшості країн такі місцеві ініціативи підтримують. Внутрішня активність громади вигідна для суспільства, бо вона зводить до мінімуму необхідність його втручання.

«Розвиток громади» – має передумовою співробітництво ентузіастів та професіоналів у справі активізації різних сторін місцевого життя. Як правило, програми такого роду передбачають наявність зовнішньої підтримки. Наприклад, проведення фестивалю мистецтв або створення клубу.

«Місцева / громадська політика» – комплекс програм, спрямованих на залучення членів громади до досягнення певних цілей. Прикладом може бути створення групи людей, що є сусідами, з метою охорони власності один одного й профілактики правопорушень, допомога поліції у виконанні її функцій. Сюди також можна віднести надання допомоги й підтримки з боку громади інвалідам

та самотнім людям похилого віку та, насамперед, ідею створення неформальної системи індивідуального догляду за людьми, які потребують довготермінового догляду, силами самих членів громади [31].

З метою практичної реалізації громадської ініціативи, як слушно зазначає дослідниця О. Безпалько, необхідним є дотримання певних умов, а саме:

1. Створення ініціативної групи, зацікавленої в реалізації ініціативи на місцевому рівні. Різновидами таких груп виступають:

- члени громади, які є авторами ініціативи;
- члени громади, які є авторами ініціативи та члени громади, які їх активно підтримують;
- члени громади та працівники соціальної сфери, які працюють у територіальній громаді;
- члени громади та представники громадських організацій, які створено на теренах громади;
- члени громади та працівники соціальної сфери, які працюють у територіальній громаді, а також представники громадських організацій.

2. Оформлення ініціативи у певну оптимальну форму (залежно від масштабності ініціативи це може бути план дій зі зміни ситуації, соціальна програма чи соціальний проект, акція, масові заходи (виховні, фізкультурно-оздоровчі, суспільно-корисні, патріотичні, туристичні, профілактичні, соціально-реабілітаційні, корекційні)), що дає можливість чітко визначити мету, до якої мають прагнути громада та члени ініціативної групи, виокремити конкретні завдання та визначити необхідні ресурси, які забезпечать їх реалізацію.

3. Підтримка як самої ініціативи, так й ініціативної групи. Різновиди підтримки:

- підтримка ініціативи лише членами громади;
- підтримка ініціативи на рівні органів місцевої влади;

- підтримка ініціативи окремими соціальними інститутами, які діють у територіальній громаді (школа, соціальні служби молоді, позашкільні заклади, спеціалізовані центри, медичні установи тощо);
- підтримка ініціативи громадськими організаціями [46, с. 51–52].

Реалізація соціальної роботи за місцем проживання силами ініціативних груп здійснюється за такими кроками (етапами):

- Створення ініціативної групи.
- Оцінка потреб громади.
- Планування діяльності групи.
- Розробка та реалізація проекту.
- Створення стратегії життєздатності проекту.

Розглянемо докладно кожен з цих етапів.

Створення ініціативної групи є першим кроком реалізації громадської ініціативи. Неформальний механізм будь-якого виду добровільницької діяльності передбачає створення ініціативної групи – єдинодумців, що поділяють спільні цінності та поєднані загальною метою. Все, що треба для створення ініціативної групи – це зацікавленість однієї людини і її готовність присвятити час вирішенню суспільно значимої проблеми. Кількість членів ініціативної групи не є принципово важливою. Більш актуальним є реальний план розвитку і відношення до доступних людських і інших ресурсів. Ініціативна група, як зазначає О. Безпалько, це не просто громадська комісія, створена для розв'язання певної проблеми, що стосується всієї громади. Ініціативні групи насправді складаються з членів громади та професіоналів, що їх підтримують, і вони займаються проблемами, які стосуються всіх. Ключем доефективного розвитку ініціативної групи є погляд на неї як на своєрідну «міні»- громаду. Створення ініціативної групи є, по суті, процесом за участю зацікавлених осіб. Кожна група обирає для себе певні проблеми, аби стати ініціатором та учасником активних змін у громаді. У межах територіальної громади в залежності від її чисельності може бути від однієї до десятків таких груп [41, с. 60].

В ініціативній групі кожний член має власне завдання і відповідальний за його виконання. Для максимальної ефективності ініціативної групи бажано, щоб її члени були наділені наступними характеристиками:

- представляли різноманітні інтереси (молодь, пенсіонери, інші члени громади, включаючи ЗМІ, місцеву владу, бізнес і громадські об'єднання);
- мали час для добровільницької діяльності;
- володіли управлінськими та іншими навиками, необхідними для досягнення певних цілей;
- були зацікавлені у покращенні життя громади;
- уміли і хотіли працювати в команді;
- були знайомі з представниками ЗМІ;
- володіли фінансовими, матеріальними і людськими ресурсами.

Дослідження оточуючого середовища складає основу для створення організованої ініціативної групи, яка динамічно розвивається. Це, в основному, статистична база, яка допоможе краще зрозуміти інтереси і потреби громади. Ця інформація може включати статистику про склад населення (безробітні, самотні матері, студенти, молоді сім'ї тощо), пророзподіл доходів, комерційні бюджетні організації, розміщені в мікрорайоні, дані про діяльність громадських об'єднань (включаючи різноманітні фонди), про традиційні заходи (хто, де, коли) тощо. Отримана інформація дозволить не лише враховувати інтереси громади, але і допоможе з пошуком потенційних партнерів та донорів.

Після формування ініціативної групи можна переходити до вивчення потреб і проблем громади, у межах якої діє група.

2. Оцінка потреб. Громадська діяльність реалізується більш успішно, коли люди, які її розвивають, усвідомлюють і розуміють проблеми, з якими їм доведеться мати справу, потреби представників громади. Українці важливо адекватно оцінити проблему або потребу, задоволенням якої прагне займатися ініціативна група. Яке її коріння, симптоми, масштаби? Для кого саме вона є проблемою?

Зауважимо, що процес, у ході якого люди виступають з ініціативою та діють колективно, заснований на переконанні, що проблеми громади повинні вирішуватися усередині цієї громади і що її члени повинні самостійно брати участь у справах, які їх стосуються на рівні громади.

Робота групи буде вдалою, якщо з самого початку діяльності вона спиратиметься на думку громади (або її окремих цільових груп), залучати її до процесу планування (стратегічного чи розробки проекту), вивчати її потреби. Щоб робота була ефективною, вона повинна максимально відповідати існуючим потребам цільових груп. Для цього потрібно не тільки визначити ті групи людей, які потребують допомоги, а й з'ясувати, скільки таких людей у громаді, чого вони очікують від життя і яким чином вони могли б долучитися до роботи.

Існує багато джерел інформації про громаду, які допоможуть провести дослідження з оцінки потреб. Ось деякі з найважливіших:

- зустрічі з жителями громади, громадськими лідерами або специфічними верствами населення.
- Особисті спостереження за громадою та знання схожих громад.
- Дані перепису населення та наявної економічної статистики.
- Існуюча місцева політика, діючі програми.
- Публікації у засобах масової інформації.
- Доповіді, висновки відносно проектів у даному регіоні, які здійснювались іншими установами, включаючи державні, благодійні, а також міжнародні організації.
- Результати досліджень інших організацій, структур тощо.

Як дізнатися про потреби громади? Найпростіший і найнадійніший шлях – запитати у самої громади. Звичайно, опитати кожного члена громади буде складно, навіть у невеликій громаді. Найкращим засобом вибору дій та стратегій вважають групові, колективні обговорення пріоритетів змін, можливих позитивних та негативних наслідків, існуючих перешкод та потенційних ризиків. Оцінка планів може відбуватися під час

проведення фокус-груп чи глибинних інтерв'ю, або ж спеціально організованих обговорень серед представників цільової групи.

Отож, звернемося до детального розгляду методів з вивчення проблем (потреб) громади.

Дослідницька діяльність з вивчення потреб і проблем громади передбачає збір та оцінку інформації, отриманої від представників громади. Інформація – це основа для виявлення потреб і пріоритетів громади, а також встановлення наявних ресурсів. Інформація допомагає розробити ефективні програми, спрямовані на задоволення виявлених потреб. Крім того, процес збору інформації покращує зв'язки з громадою: у людей з'являється можливість участі висловлення власної думки.

2.3. Забезпечення доступу до культурних ресурсів у територіальній громаді засобами соціальної роботи

Для виконання своїх завдань та функцій соціального працівника у громаді потрібні як знання поведінки людей та організацій, так і вміння застосовувати техніки втручання (комунікацію, інтерв'ювання, фасилітацію роботи групи, посередництво й переговори, планування та оцінювання, а також «технічні» навички, спрямовані на збирання, аналіз та поширення інформації.

Попри існування різноманітних теоретичних моделей роботи в громаді, усі працівники, які займаються цим видом діяльності, повинні володіти певним набором знань, навичок та методів роботи. Зазвичай завдання соціальних працівників у громаді полягає в такому:

- налагодження та підтримка контактів з індивідами, групами та організаціями;
- розвиток профілю спільноти, оцінка ресурсів та потреб спільноти;
- розробка стратегічного аналізу та планування цілей, завдань і пріоритетів;
- підтримка створення груп;

- підтримка роботи та ефективного розвитку груп;
- продуктивна робота з конфліктами всередині та поміж групами й організаціями;
- співробітництво й ведення переговорів з іншими установами, закладами та фахівцями;
- ефективне втручання у розробку й проведення політики, у тому числі налагодження контактів з місцевими політиками;
- усний та письмовий зв'язок з індивідами, групами й організаціями;
- робота з конкретними людьми, включаючи консультування;
- керування ресурсами, включаючи штатний розпис та бюджет;
- підтримка груп та організацій в отриманні ресурсів, наприклад через заявки на грант;
- контроль та оцінка прогресу, а також найефективнішого використання ресурсів;
- відрахування з груп та/або забезпечення ефективного припинення діяльності груп;
- розробка, контроль та оцінка стратегій рівних можливостей.

Головні завдання соціального працівника полягають у: розвитку надомних, денних послуг та служб тимчасового догляду, які уможливають проживання людей у власних домівках, коли це доречно; підтримці доглядальників; координації послуг за місцем проживання; забезпеченні раціонального використання коштів тих, хто оплачує послуги у громаді.

З огляду на перелічені завдання та методологічні підходи можна умовно поділити знання та навички, необхідні соціальному працівникові для роботи в громаді, на три сфери:

- знання поведінки людей та теорії, зокрема теорії соціальної організації та міжособистісної взаємодії – теорії комунікації, організаційні теорії, політичний процес, групова динаміка;

– практичні методи: техніки втручання - комунікація, інтерв'ювання, фасилітація (допомога у спілкуванні) роботи групи, посередництво й переговори, планування та оцінювання;

– технічні навички: збирання, перевірка та аналіз даних за допомогою комп'ютерних програм, ведення комп'ютерних баз даних, підготовка інформаційних матеріалів за допомогою комп'ютера, користування Інтернетом та веб-дизайн.

Оскільки робота в громаді передбачає залучення до неї членів громади, то її працівники мають володіти лідерськими якостями.

Ролі соціальних працівників у громаді обумовлені змістом діяльності у рамках певної моделі.

Наприклад, у трьох моделях, запропонованих Д. Ротманом, працівникам відведено виконання досить різнопланових ролей – від учителя до агітатора.

У моделі місцевого розвитку населеного пункту працівнику громади відведено роль посередника у процесі змін та організатора невеликих груп, орієнтованих на розв'язання конкретного завдання.

У моделі соціального планування працівники в громаді відіграють здебільшого технічну роль «експерта». У такій ролі вони виступають як агенти змін, не тільки збираючи та аналізуючи дані, а й маневруючи між різними установами та органами влади.

У моделі соціальної дії працівники в громаді відіграють роль організаторів груп людей, котрі зазнають дискримінації. Це передбачає створення та скерування масових організацій і рухів, тобто мобілізацію мас, а також вплив на політичний процес.

РОЗДІЛ 3

ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

3.1. Сучасний стан забезпечення доступу до культурних ресурсів у територіальній громаді в Україні

На сучасному етапі розвитку в Україні відбувається процеси адміністративно-фінансової децентралізації влади, формування в регіонах ОТГ. Якщо вживати суто економічні категорії до дослідження процесів децентралізації, то можна зробити висновок про те, що децентралізація – аналог демонополізації. В економіці ж заходи з демонополізації завжди мають секторальний, тобто не тотальний а частковий характер, оскільки лишаються сектори економіки, які є природними монополіями, або ж секторами стратегічного значення. Сфера культури в даному випадку виступає тією сферою де відбувається майже повна «демонополізація» державного впливу, тобто місцеві органи самоврядування перебирають на себе відповідальність і стають розпорядниками культурної мережі на місцях. У цьому контексті важливо, щоби відбувався не лише перерозподіл обов'язків, але й прав, причому прав, підкріплених фінансовими ресурсами, або хоча б реальними можливостями ці ресурси отримати чи заробити.

Слід відзначити, що в останні роки в Покровському районі фінансування сфери культури дещо покращилося, однак значна частина цих кошти спрямовуються не на її розвиток, а лише на її виживання, зокрема на виплати соціальних стандартів. На сьогодні найбільше видатків у культурі зафіксовано на підтримку національного кіно, національних театрів і національних художніх колективів. Дещо покращилася ситуація з фінансуванням

національних і державних заповідників, а також на випуск книжкової продукції та ремонтно-реставраційні роботи на об'єктах культурної спадщини.

Покращення фінансового забезпечення та розвиток культурної сфери залом – це кінцева мета секторальної децентралізації у цій сфері. Децентралізація у сфері культури – це реальний крок до підвищення якості повсякденного життя мешканців кожного села, селища чи міста. Однак сучасні реформи є певним викликом для багатьох закладів культури. В нових умовах заклади сфери культури мають знайти своє місце, окреслити шляхи подальшого існування та визначити нові напрями та форми надання населенню культурно-мистецьких і інформаційних послуг на найвищому рівні. Особливо це стосується сільських осередків культури, більшість з яких – дотаційні.

Так, якщо розглянути мережу закладів сфери культури в Покровському районі, то бачимо значну міжрегіональну та міжтериторіальну (між містом і селом) диференціацію за рівнем забезпечення цими закладами.

В умовах адміністративно-територіальної реформи потрібно зважати на те, що в жодному разі не можна проводити оптимізацію мережі закладів культури без врахування територіальних особливостей. Адже є регіони, де культурні традиції передавалися з покоління в покоління, а є такі, де за радянських часів обов'язково будувалися клуби і музеї, які згодом стали нікому непотрібними. Насамперед при реформуванні сфери культури, потрібно зважати на традиції, щоб не знищити ті залишки культурної автентичності, що залишилась у населення.

З огляду на це, основними проблемами та ризиками, що можуть виникнути у сфері культури в умовах децентралізації є:

- ліквідація закладів культури місцевого значення;
- втрата історико-культурної спадщини та національних традицій;
- нівелювання функцій окремих закладів культури через нераціональну оптимізацію їх мережі;
- втрати кадрового потенціалу у сфері культури;

– збереження безпеки отримання фінансової підтримки закладів культури певної ОТГ через латентні механізми.

Після початку формування нових сфера культури стала тією сферою місцевого розвитку, яка практично повністю фінансується із бюджетів громад, що стало для цих утворень доволі складною господарською проблемою, яка потребує детального вивчення та надання науковообґрунтованих рекомендації щодо розвитку та оптимізації мережі закладів.

У методологічному плані слід зазначити, що при аналізі розвитку сфери культури слід більшою мірою застосовувати економічний підхід. Зокрема, послуговуватися такими економічними категоріями як потреби та задоволення потреб, якість та ефективність, хоча соціальна ефективність дещо відрізняється від економічної. Використання економічного підходу до розвитку сфери культури ОТГ передбачає розгляд цієї сфери з точки зору потреб населення та їх задоволення. Це зумовлює постановку і розв'язання проблеми формування культури проведення «вільного часу», задоволення потреб громадян у комунікації, а у більш широкому контексті – задоволення духовних потреб мешканців громад. Такий методологічний підхід передбачає пошук відповідей на декілька засадничих запитань, а саме:

1. Чи існує попит на послуги закладів сфери культури і, відповідно, до того якої якості повинно бути надання цих послуг? Виходимо з апріорної думки, що такий попит є (або він повинен бути, оскільки це духовний розвиток) і його слід задовольняти якісно.

2. Чи необхідно інвестувати у формування «культури» проведення вільного часу, розглядати вільний час як значний креативний ресурс? Відповідь також ствердна, адже зараз в ОТГ існує «проблема» вільного часу. У відповіді на питання «Куди піти», люди надають перевагу суто розважальним закладам (кафе та барам), які інтенсивно розвиваються, в тому числі і за рахунок коштів, надісланих із-за кордону заробітчанами.

3. Чи потребує розвиток сфери культури активізації інших видів соціальної діяльності? Так, разом із духовним розвитком повинен відбуватися і

фізичний розвиток громадян, що передбачає синхронну розбудову інфраструктури фізкультури і спорту в ОТГ, а також інфраструктури інших сфер, що забезпечують і підтримують розвиток культури – туризму й відпочинку, релігійної сфери. Адже духовні потреби можуть задовольнятися у багатьох духовно-культурних закладах: церквах, бібліотеках, клубах, музеях та інших місцях (Інтернет, театри, кінотеатри, цирку тощо).

За оцінками експертів в Україні, де відбувся процес децентралізації сфера культури фактично стала викликом для ОТГ, оскільки для окремих громад вона стала доволі затратною. У фінансуванні сфери культури продовжує діяти радянський залишковий принцип. Відповідно до цього нами було здійснено аналіз і виокремлено проблеми розвитку сфери культури в новостворених ОТГ, основними з яких є:

По-перше, недостатній рівень загального фінансування сфери культури ОТГ та значна диференціація їх фінансового забезпечення.

Слід зазначити, що в середньому по Україні видатки на цю сферу, точніше на культуру і спорт становили в цей період 3,4% (в тому числі на культуру біля 2,8%). Практично в усіх ОТГ регіону видатки на культуру перевищують середньоукраїнські показники. У більшості ОТГ видатки на культуру знаходяться на рівні біля 4-5%.

По-друге, нерівномірний кількісний розподіл структурних компонентів мережі закладів культури в ОТГ.

Наприклад, класифікація об'єктів мережі закладів культури ОТГ охоплює наступні типи закладів: бібліотеки (10 одиниць); музеї і виставки (4 музеї); палаци і будинки культури, клуби та інші заклади клубного типу (всього 9 заклади); художні аматорські колективи, які носять звання «народний» (5 колективів). Як бачимо з наведених даних щодо наявної мережі культурної сфери в ОТГ, то основну її кількість складають бібліотеки і будинки культури (народні доми), інші види культурної інфраструктури (музеї, аматорські колективи, школи естетичного виховання) представлені невеликою кількістю закладів, а отже ці структурні складові розміщені у новостворених ОТГ регіону

вкрай нерівномірно. Цю і наступні проблеми проілюструємо на фактичних показниках функціонування двох основних компонент мережі сфери культури у Покровському районі – бібліотек та будинків культури.

Розвиток бібліотечної мережі характеризується відносною рівномірністю розподілу об'єктів в ОТГ.

Стосовно закладів культури клубного типу, то тут ситуація іще більш відмінна від громади до громади, оскільки показник забезпеченості такого типу закладами у досліджуваних ОТГ значно варіює від найбільшого до найменшого у майже 9 разів.

Отже, у загальному спостерігаємо значну диференціацію у розподілі мережі закладів культури ОТГ аналізованого регіону.

По-третє, низький рівень фінансування окремих закладів культури новостворених ОТГ.

Середній рівень забезпеченості бібліотек ОТГ фінансовими ресурсами складає 54% при тому що розподіл всіх громад має асиметричний характер, у ньому переважають утворення з рівнем фінансування вище середнього (десять – проти п'яти нижче середнього). Така ситуація може свідчити про те, що мережа бібліотек є однією з найбільш чисельною в структурі закладів культури ОТГ Львівщини і фінансування бібліотек розглядається керівниками громад як один з пріоритетів розвитку культурної інфраструктури.

Рівень фінансування закладів клубного типу в жодній за аналізованих громад у 2016 р. не сягнув ста відсотків. Це також свідчить про те, що фінансування клубів та народних домів є пріоритетом розвитку сфери культури для керівництва громад.

Проте, попри високі відсоткові показники рівень фінансування культурної інфраструктури ОТГ не можна вважати задовільним. А із незадовільного рівня фінансового забезпечення випливає наступна, четверта, проблема.

По-четверте, низький рівень оплати праці та значна його диференціація у закладах сфери культури ОТГ.

Низька вмотивованість працівників через низький рівень оплати праці та недостатній рівень розвитку мережі закладів культури через недостатній рівень фінансування зумовлюють наступну проблему – проблему ефективності функціонування мережі.

По-п'яте, низька ефективність функціонування закладів мережі культури та низька якість надання культурних послуг мешканцям ОТГ. Про якість послуг, що надаються бібліотеками ОТГ свідчить показник чисельності читачів та рівень наповнення поповнення бібліотечного фонду.

По-шосте, недостатня підтримка розвитку сфери культури ОТГ державними фінансовими інструментами.

Функціонування мережі закладів культури ОТГ відбувається за рахунок власних коштів громад, а не державних субвенцій, як до прикладу в освіті та охороні здоров'я. Фінансування розвитку мережі закладів культури ОТГ відбувається в межах відповідних програм.

Таким чином вирішувати проблеми розвитку культури на рівні ОТГ слід, передусім, на засадах запровадження принципів креативної економіки, яка тлумачить поняття культури як ресурсу господарської діяльності, причому ресурсу окупного і прибуткового. Для реалізації такого підходу потрібні нові, ексклюзивні для кожної ОТГ ідеї розвитку культурних заходів, які б притягали туристів та інвестиції у суміжні з туризмом галузі.

Успішний розвиток невеликих поселень та громад у розвинутих країнах відбувається на сьогодні завдяки запровадженню в систему стратегічного планування положень так званої концепції глокалізму, коли пріоритети місцевого розвитку розглядаються в масштабі глобальної конкуренції за людські (зокрема туристичні) та фінансові (донорські) потоки.

3.2. Напрями оптимізації розвитку соціальної роботи із забезпечення доступу до культурних ресурсів у територіальній громаді

Заклади культури ОТГ мають певну перевагу над закладами великих міст, оскільки працівники сфери культури добре обізнані із потребами місцевих споживачів культурного продукту і можуть надати послуги більш цілеспрямовано, функціонування сфери культури ОТГ в умовах децентралізації пов'язане із цілою низкою проблем і викликів, подолання яких можливе засадах мікроекономічного підходу до розвитку креативних індустрій та активізації соціокультурної діяльності мешканців громади з метою формування креативних локальних кластерів. Це передбачає виокремлення декількох провідних напрямів реформування, а саме:

1. Розвиток новітніх форм діяльності закладів культури та зміна організаційно-управлінських форм їх функціонування в умовах децентралізації.

Перспективним напрямком реформування є створення на базі бібліотек та будинків культури мультифункціональних центрів, у яких мешканці громади могли б проводити більше вільного часу. У цих центрах повинні проводитись не лише планові заходи декілька разів на рік, а мають відбуватися цікаві літературно-культурні події на регулярній основі, а також можуть проводитись курси з рукоділля, кулінарії, вивчення іноземних мов як для дітей, так і для дорослих мешканців громад.

Самі ж бібліотеки слід трансформувати в інформаційно-культурні центри в яких при забезпеченні закладів доступом до мережі Інтернет може надаватися широкий спектр послуг від спілкування із родичами за кордоном до оплати за комунальних послуг, а також можуть надаватися послуги із доступу до інформаційних ресурсів юридичного, господарського, медичного та іншого профілю. Цікавими формами організації функціонування бібліотек можуть бути книжкові дитсадки, книжкові або літературні кафе, літературні шатро, інфотеки тощо.

Формування ОТГ передбачає переведення до них на баланс із районного рівня бібліотек, закладів клубного типу, шкіл естетичного виховання,

творчих колективів та інших складових культурної мережі. Після прийняття законодавчих актів з децентралізації влади громади є вільними у виборі форм роботи культурних закладів, адже мають самі визначати їх організаційно-правові форми.

2. Впровадження нової кадрової політики, збереження та оновлення кадрового та керівного потенціалу.

Заклади культури на місцевому рівні можуть гармонійно поєднати у собі традиційність та інноваційність. З цією метою слід запровадити нові підходи до кадрової політики. Зокрема можна ввести посади менеджерів культури, які допомагатимуть «продати» культурний ресурс ОТГ, наростити потенціал співробітництва громади в культурній сфері, що дозволить трансформувати заклади культури в ефективні комунікаційні аби, які широко використовуватимуть для своєї діяльності потенціал соціальних мереж. Зокрема ці посади можуть бути введені до штату закладів клубного типу, оскільки вони мають більш гнучкий штатний розпис. Це також передбачає використання у діяльності культурної сфери ОТГ проектного підходу, що спирається на креативну господарську діяльність, передбачає руйнування шаблонів та стереотипів функціонування культурної сфери в класичному пострадянському розумінні.

Активізація діяльності закладів культури у нових організаційних умовах передбачає використання нових креативних форм діяльності, формування кадрового складу працівників, як б виконували, за виразом експертів, функцію не спостерігачів та статистів, а діячів та, до певної міри, артистів, гуртували навколо себе громаду, створювали комунікаційний простір для виникнення та реалізації нових ідей як у сфері розвитку культури, так і господарської діяльності ОТГ, сприяли як неформальному спілкуванню та і неформальній освіті громадян.

Слід також активізувати комунікації між працівниками культурної сфери ОТГ, проводити семінари та тренінги на систематичній основі на яких представники більш успішних громад могли б виступати у ролі тренерів і

ділитися своїм позитивним досвідом розвитку сфери культури. Зараз такі заходи відбуваються спорадично і не системно, що ускладнює комунікації між працівниками сфери культури з різних ОТГ.

Культурна сфера ОТГ є їхньою візитівкою, вона потребує залучення талановитих та ініціативних керівників, які б займалися промоцією ОТГ на фестивалях та ярмарках, рекламували їхню ексклюзивну продукцію та послуги. Реформовані заклади культури та креативні спеціалісти, які працюватимуть у них можуть стати каталізатором соціально-економічного розвитку ОТГ, оскільки притягують людей, мотивують їх до творчої активності та конструктивного спілкування, яке є джерелом виникнення нових ідей та проєктів.

3. Активізація економічної діяльності закладів культури, залучення інвестицій, використання нових форм фінансування культурної сфери ОТГ, зокрема проєктного менеджменту.

Культурна сфера повинна відігравати більшу роль в активізації господарської діяльності ОТГ. Не слід розраховувати тільки на бюджетне фінансування культурної сфери, адже ці ресурси обмежені. Крім того, в умовах інфляції та перманентного зростання «ціни життя» державні надходження також знецінюються і їх чим далі буде недостатньо для розвитку культурної сфери. З огляду на це слід формувати нові прибуткові форми організації культурно-просвітницької діяльності, наприклад, коворкінгові фірми.

Звичайно, багато тут залежить від керівництва громади, наскільки воно із розумінням та стратегічно правильно відноситься до фінансування культурної сфери та інфраструктури. Для покращення ситуації існує лише один вихід – розвивати місцеві ремесла й бізнес, створювати робочі місця і заробляти, продукувати товари й послуги, в тому числі й для збільшення надходжень у бюджети громад, адже у них не передбачено коштів на створення нових робочих місць, що є основою розвитку будь-якої території. Тому цю проблему слід вирішувати самим громадянам, а це потребує активізації їх господарських зусиль, і саме у цьому позитивну роль може відіграти культурна сфера, яка

може слугувати потужним джерелом пожвавлення життя громад: соціального, економічного, управлінського. Це наповнить реальним змістом поняття самоврядування, збільшить господарський потенціал ОТГ, тобто призведе до тих ефектів, заради виникнення яких, власне, і проводиться децентралізація влади в державі.

Шляхом активізації культурного й господарського життя громади повинні отримати «своє обличчя». Іншого шляху активізації розвитку немає. Слід сходити з орбіти державного патерналізму, не зациклюватися лише на збиранні податків, а розвивати комерційну діяльність, продавати і купляти культурні послуги та товари. Зараз перед працівниками сфери культури ОТГ стоїть першочергове завдання наростити публічність діяльності, більше рекламувати себе назовні, в тому числі й через Інтернет.

В ОТГ фактично мають бути реалізовані «культурні проекти заробітчанства», слід навчитися продавати свої ексклюзивні переваги, «продавати» територію, притягувати на неї інвестиції. В цьому контексті слід загади, що на розвиток культури слід було б надавати кредити, в тому числі й державні пільгові кредити, оскільки ця сфера є базовою для активізації господарської діяльності ОТГ.

На посади в сфері культури ОТГ повинні прийти люди, які володіють проектним мисленням. Адже події та заходи культурного життя можна розглядати як проекти. Позитивний досвід реалізації проектів у громадах є, адже це, наприклад, форми діяльності священнослужителів та релігійних громад, які складаються з тих самих мешканців. Тут є практика результативного спільного проектного фінансування спорудження об'єктів інфраструктури – храмів, капличок, встановлення хрестів та інших атрибутів релігійного життя, які споруджуються на кошти пожертв громадян, причому не обов'язково тих, що мешкають на території громади.

Проектні менеджери в сфері культури повинні думати над промоцією громади, над формуванням каталогів та рекламних роликів продукції, що виробляється на території громади, а також на рекламування послуг культурної

сфери кожної окремої громади. Адже у кожній громаді виробляються ексклюзивні товари та присутні об'єкти культури, які притаманні цій і тільки цій громаді. Саме в цьому контексті слід розвивати екотуризм та культурний туризм.

4. Нарощування соціального капіталу та збільшення згуртованості громадян на основі формування єдиного культурно-управлінського простору громад.

Стосовно інфраструктури існує думка експертів, що використання приміщень муніципальних органів управління на низовому рівні може бути поєднане із використанням їх для проведення культурно-масових заходів (концертів, виставок, фестивалів тощо). Такий досвід існує у муніципальних органах західноєвропейських країн, де приміщення органів управління мають поліфункціональне призначення.

Таким чином, на віддалену перспективу ради ОТГ можуть частково виконувати функції будинків культури. Таким чином буде формуватися єдиний культурно-управлінський простір громад. Крім того, шляхом спільного використання приміщень буде пом'якшено проблему забезпечення комунальних платежів за обслуговування приміщень, їх поточного ремонту та підтримання у належному стані. Адже будинки рад є, як правило, у кращому технічному й фінансовому стані, ніж споруди закладів культурної сфери.

Поряд із регулярними публічними засіданнями рад та виконкомів ОТГ слід запровадити практику використання приміщень рад для формування «єдиного залу культурного життя громади».

5. Запровадження мінімальних культурних стандартів – граничного об'єму культурно-мистецьких послуг, що надаються закладами культурної сфери ОТГ, і які не можуть бути зменшені.

Реалізація хоча б частини із описаних вище заходів дозволить модернізувати мережу закладів культури ОТГ відповідно до вимог часу, сформувати на їх основі ефективну локальну систему задоволення духовних

потреб мешканців громад, базовими елементами якої будуть креативні локальні кластери.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене зауважимо, що поняття «грумада» належить до складних і суперечливих понять міждисциплінарної наукової сфери. Аналіз його сучасного розуміння дозволяє констатувати, що грумади є складним явищем, що дає підстави для множинних інтерпретацій і залишає чимало відкритих питань. Науковий дискурс щодо грумади, як відзначають Т.Семигіна, Д. Лиховид, можна відобразити через окремі теорії та підходи, у яких її теоретичне осмислення пов'язане з науковими теоріями та дисциплінами, що, залежно від свогоосновного предмету, вивчають той чи інший аспект соціальних практик у грумадах.

В Україні ми маємо багатий історичний досвід соціальної роботи в грумаді, який формувався протягом кількох століть. Більшість традицій та форм такої роботи в грумаді збереглися й донині з окремими видозмінами та вдосконаленнями. Тому сьогодні діяльність фахівців соціальної сфери, які реалізують різноманітні соціальні програми у різних спільнотах, має, перш за все, базуватися на знанні історичних витоків добродчинної, соціально-просвітницької та соціально-культурної роботи українських грумад.

Зауважимо, що низка дослідників – теоретиків та практиків у сфері соціальної роботи наголошують на важливості включення грумадських ініціатив у вирішення соціальних проблем населення на місцевому рівні. Нині соціальна робота в грумаді в Україні орієнтована, передусім, на розв'язання низки існуючих проблем шляхом надання різноманітних соціальних послуг населенню урядовими та грумадськими організаціями. Проте, універсальна модель соціальної роботи в грумаді, на переконання переважаючої більшості науковців, причетних до дослідження вказаної проблематики, сьогодні повинна базуватися на поєднанні цих дій із розвитком грумадських ініціатив щодо участі у вирішенні проблем.

Система соціальної роботи повинна бути побудована таким чином, щоб в її реалізації брали участь не лише державні установи, але і громадянське суспільство в цілому.

Реалізація громадських ініціатив розглядається як вияв ініціативи зсередини громади, її членами з метою розв'язання актуальних соціальних потреб та проблем, і виявляється у реалізації конкретних проектів, відіграє ключову роль у здійсненні ефективною соціальної роботи за місцем проживання.

На сучасному етапі розвитку відбувається процеси адміністративно-фінансової децентралізації влади, формування в регіонах ОТГ. Якщо вживати суто економічні категорії до дослідження процесів децентралізації, то можна зробити висновок про те, що децентралізація – аналог демонополізації. В економіці ж заходи з демонополізації завжди мають секторальний, тобто не тотальний а частковий характер, оскільки лишаються сектори економіки, які є природними монополіями, або ж секторами стратегічного значення. Сфера культури в даному випадку виступає тією сферою де відбувається майже повна «демонополізація» державного впливу, тобто місцеві органи самоврядування перебирають на себе відповідальність і стають розпорядниками культурної мережі на місцях. У цьому контексті важливо, щоби відбувався не лише перерозподіл обов'язків, але й прав, причому прав, підкріплених фінансовими ресурсами, або хоча б реальними можливостями ці ресурси отримати чи заробити.

Слід відзначити, що в останні роки фінансування сфери культури дещо покращилося, однак значна частина цих кошти спрямовуються не на її розвиток, а лише на її виживання, зокрема на виплати соціальних стандартів.

Покращення фінансового забезпечення та розвиток культурної сфери залом – це кінцева мета секторальної децентралізації у цій сфері. Децентралізація у сфері культури – це реальний крок до підвищення якості повсякденного життя мешканців кожного села, селища чи міста.

В умовах адміністративно-територіальної реформи в Україні потрібно зважати на те, що в жодному разі не можна проводити оптимізацію мережі закладів культури без врахування територіальних особливостей.

Після початку формування ОТГ сфера культури стала тією сферою місцевого розвитку, яка практично повністю фінансується із бюджетів громад, що стало для цих утворень доволі складною господарською проблемою, яка потребує детального вивчення та надання науковообґрунтованих рекомендацій щодо розвитку та оптимізації мережі закладів.

Розвиток бібліотечної мережі характеризується відносною рівномірністю розподілу об'єктів в ОТГ. Стосовно закладів культури клубного типу, то тут ситуація іще більш відмінна від громади до громади, оскільки показник забезпеченості такого типу закладами у досліджуваних ОТГ значно варіює від найбільшого до найменшого у майже 9 разів. Отже, у загальному спостерігаємо значну диференціацію у розподілі мережі закладів культури ОТГ аналізованого регіону.

Успішний розвиток невеликих поселень та громад у розвинутих країнах відбувається на сьогодні завдяки запровадженню в систему стратегічного планування положень так званої концепції глокалізму, коли пріоритети місцевого розвитку розглядаються в масштабі глобальної конкуренції за людські (зокрема туристичні) та фінансові (донорські) потоки.

Заклади культури ОТГ мають певну перевагу над закладами великих міст, оскільки працівники сфери культури добре обізнані із потребами місцевих споживачів культурного продукту і можуть надати послуги більш цілеспрямовано, функціонування сфери культури ОТГ в умовах децентралізації пов'язане із цілою низкою проблем і викликів, подолання яких можливе засадах мікроекономічного підходу до розвитку креативних індустрій та активізації соціокультурної діяльності мешканців громади з метою формування креативних локальних кластерів. Це передбачає виокремлення декількох провідних напрямів реформування, а саме:

- розвиток новітніх форм діяльності закладів культури та зміна організаційно-управлінських форм їх функціонування в умовах децентралізації;
- впровадження нової кадрової політики, збереження та оновлення кадрового та керівного потенціалу;
- активізація економічної діяльності закладів культури, залучення інвестицій, використання нових форм фінансування культурної сфери ОТГ, зокрема проектного менеджменту;
- нарощування соціального капіталу та збільшення згуртованості громадян на основі формування єдиного культурно-управлінського простору громад;
- запровадження мінімальних культурних стандартів – граничного об'єму культурно-мистецьких послуг, що надаються закладами культурної сфери ОТГ, і які не можуть бути зменшені.

Реалізація хоча б частини із описаних вище заходів дозволить модернізувати мережу закладів культури ОТГ відповідно до вимог часу, сформувати на їх основі ефективну локальну систему задоволення духовних потреб мешканців громад, базовими елементами якої будуть креативні локальні кластери.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Баймуратов М. Правовий статус територіальної громади в Україні: теоретичні та практичні проблеми. *Муніципальний рух: новий етап розвитку*: Матеріали VII Всеукр. муніцип. слухань. Київ : Логос, 2002. С. 368-371.
2. Батанов О. Територіальна громада – первинний суб’єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2008. №2(12).С. 51-57.
3. Батанов О., Погорілка В. Ф.. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні : монографія. Київ : ВД “Ін Юре”, 2003. 512 с.
4. Безпалько О. В. Соціальна робота в громаді : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 176 с.
5. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді : теоретико-методичні основи : монографія. Київ: Наук. світ, 2006. 363 с.
6. Бесчастний В. М. Місцеве самоврядування в Україні: проблеми та перспективи. Донецьк : Донецький юрид. ін-т Донецького національного ун-ту, 2005. 37 с.
7. Боловодова Е. О., Касперович А. Социокультурная специфика субъектности территориальной общины : организационный аспект. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2004. № 1. С. 103–119.
8. Бриленд Д. История эволюции практической социальной работы. *Энциклопедия социальной работы* / пер с англ. В 3-х т. Москва : Центр общечеловеческих ценностей, 1993. 483 с.
9. Бутко І. Деякі проблеми становлення і розвитку територіального самоврядування в Україні. *Місцеве та регіональне самоврядування в Україні*. 1992. № 3. С.1-8.
10. Бутченко Т. І. Ко-продуктивна стратегія розвитку соціальної роботи у громаді. *Соціальна робота: становлення, перспективи, розвиток* : матеріали IV

міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 24-25 трав. 2018 р. Львів : СПОЛОМ, 2018. С. 263–265.

11. Воропай О., Білокінь С. І. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис. Київ : Оберіг, 1991. 450 с.

12. Введення у соціальну роботу : навч. посіб. / Т. В. Семигіна та ін. Київ : Фенікс, 2001. 288 с.

13. Винников О. Соціальне партнерство територіальних громад та неурядових організацій : закупівлі послуг за державні кошти. *Громадські ініціативи*. 2001. № 4. С.12-18.

14. Выдрин И.В. Территориальный коллектив как субъект местного самоуправления (государственно-правовые аспекты). *Правоведение*. 1992. № 4. С. 84-91.

15. Горілий А. Г. Історія соціальної роботи в Україні. Тернопіль : ТАНГ, 2001. 68 с.

16. Гарник Ю. Презентація проекту «Мережа участі громадськості у прийнятті рішень». *Гурт* : інформаційний електронний бюлетень. 2003. №30. С. 28-40.

17. Гилберт Н., Спехт Г. Социальное планирование и организация в местных общинах. *Энциклопедия социальной работы* : В 3-х т. Москва, 1994. Т. 3. 252 с.

18. Грига І., Іванова О. Досвід викладання соціальної політики і соціальної роботи в магістеріумі. *Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи* : матеріали доповідей і повідомлень Міжн. науково-практич. конф. / за ред. І.В. Козубовської, І.І. Миговича. В 2-х т. Ужгород, 1999. Т. 1. С. 160-161.

19. Гурська Л. І. Православні братства в Україні як чинник формування національної самосвідомості (кінець XVI – перша половина XVII ст.). Київ : Науковий світ, 2000. 189 с.

20. Демидова Т. Е. Сравнительный анализ форм «работы в общине» в зарубежных странах. *Российский журнал социальной работы*. 1997. №2. С. 156-158.
21. Державне управління, державна служба і місцеве самоврядування : монографія / кол.авт.; за заг. ред.-проф. О.Ю. Оболенського. Хмельницький : «Поділля», 1999. 236 с.
22. Дзяна Г. Роль місцевого самоврядування у забезпеченні сталого розвитку України та її регіонів. *Ефективність державного управління: зб. наук. пр.* 2014. Вип. 39. С. 355-361.
23. Доля І.М. Механізми участі громади в політичному управлінні на місцевому рівні. *Вісник Донецького університету. Сер.: Економіка і право*. 2007. Вип.2. С. 380-385.
24. Європейська Хартія про місцеве самоврядування. *Віче*. 1993. №6. С. 33-39.
25. Жовніренко П. Діяльність громадських організацій: корисні поради. *Соціальна політика і соціальна робота*. 1999. № 3-4. С. 148-149.
26. Жовнірчик Я. Ф. Територіальна громада в системі місцевого самоврядування. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 4(12).С. 353-355.
27. Інформаційна довідка. Основні проблеми місцевого самоврядування в Україні 20 серпня 2010. URL: <http://www.minregionbud.gov.ua/uk/publish/article/44475> (дата звернення: 05.06.2019).
28. Каплан Ю. Розширення компетенції місцевого самоврядування базового рівня з метою ефективного забезпечення принципу субсидіарності. URL: www.niss.gov.ua/Monitor/Juni/14.htm(дата звернення: 05.06.2019).
29. Кириченко Ю. М. Участь територіальних громад у здійсненні місцевого самоврядування. *Наше право*. 2009. №4, Ч.2. С. 18-21.
30. Ковальчук Б. Громадяни і законодавець: проблеми взаєморозуміння. *Самоврядування та самоорганізація територіальних громад* : матеріали

науково-практичної конференції (Львів, 24-25 червня 1999 р.). Львів, 1999. С. 185-196.

31. Конституція України. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>(дата звернення 19.06.2019).

32. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. 141 с.

33. Кравченко В. В., Пітцик М. В. Конституційні засади місцевого самоврядування в Україні. Київ : Арарат-Центр, 2001. 176 с.

34. Кравченко Т. А. Основа сталого розвитку територіальних громад – системний підхід до реалізації національних інтересів України. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2014. №1. URL:http://el-zbirn-du.at.ua/2014_1/24.pdf.(дата звернення 19.06.2019).

35. Місцеве самоврядування в Україні : історія, сучасність, перспективи розвитку : навч. посібн. / В. В. Кравченко, В. П. Лисюченко, В. А. Негода, М. В. Пітцик , Л. Є. Подобєд , М. О. Пухтинський. Київ : Арарат-Центр, 2000. 206с.

36. Мороз О. Ю. Територіальна громада: сутність становлення та сучасні українські реалії. *Демократичне врядування* : електрон. наук. фах. видання. 2008. Вип. 2. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeVr/2008_2/fail/Moroz.pdf. (дата звернення 19.06.2019).

37. Онупрієнко А. М. До питання про соціальну природу місцевих органів влади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. Харків, 2002. Вип.2. С. 105-110.

38. Орхіз М. І. Концепція правового статусу самоврядних територій і органів місцевого самоврядування. *Місцеве та регіональне самоврядування в Україні*. 1995. №1. С. 67.

39. Пейн М. Община как основа социальной политики и социальной идеи. *Взаимосвязь социальной работы и социальной политики* / под. ред. Ш. Рамон. Москва : Аспект-Пресс, 1997. С. 44–62.

40. Побірченко Н. С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у другій половині XIX – на початку XX століття : у двох книгах. Книга II : Громади Наддніпрянської України. Київ : Науковий світ, 2000. 185 с.
41. Пархоменко В. Проблеми місцевого самоврядування в Україні 1990-х років. Київ : Вид-во в СП «Українська книга», 1999. 252 с.
42. Патока І. В. Фінансове забезпечення сталого розвитку об'єднаних територіальних громад як складова ефективної децентралізації влади в Україні *Ефективна економіка*. 2015.№11.URL: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**(дата звернення 16.07.2019).
43. Повні списки кандидатів в депутати до Івано-Франківської міськради. *Паралелі*. 13 Жовтня 2010. URL: <http://paralleli.if.ua/news /7449.html> (дата звернення 29.09.2019).
44. Посібник з децентралізації у схемах та таблицях / під ред.Н.Ю. Кузьмічової. Київ, 2016. 72 с.
45. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення 16.07.2019).
46. Ромм М. В., Ромм. Т. А. Теория социальной работы : учеб. пособ. Новосибирск : Изд-во НГТУ, 1999. 64 с.
47. Рада та громада (або як залучити громадян до місцевого самоврядування) : посібник для працівників органів місцевого самоврядування/ Н. Ільків, О. Карий, О. Кушнарєнко та ін. Київ : Академпрес, 2003. 132 с.
48. Семигіна Т. В. Робота в громаді : практика й політика. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2004. 180 с.
49. Семигіна Т. В., Лиховид Д.О. «Громада» чи «спільнота» (інтерпретації феномену громади сучасними науковцями). *Нова парадигма* : журнал наукових праць; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; творче об'єднання «Нова парадигма». Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 123. С. 186 – 195.
50. Соціальна робота у громадах : методичні рекомендації до самостійної

роботи / уклад. Т. В. Петренко. Київ : НАУ, 2013. 52 с.

51. Словарь-справочник по социальной работе / под ред. Е.И. Холостовой. Москва: Юрист, 2000. 424 с.

52. Снисаренко С. О. Социальная работа в местном сообществе как социологический феномен. URL:<http://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-rabota-v-mestnom-soobschestvekak-sotsiologicheskii-fenomen#ixzz3uIrM4NE7> (дата звернення 16.07.2019).

53. Социальная работа / под общ. ред. В. И. Курбатова. Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. 576 с.

54. Соціальна робота : технологічний аспект : навч. посіб. / за ред. проф. А.Й. Капської. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 352 с.

55. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / за ред. І.Д. Зверєвої, Г.М.Лактіонової. Київ: Науковий світ, 2003. 233 с.

56. Соціальна робота в Україні: теорія і практика : посіб. для підвищення кваліфікації працівників ЦССМ /за заг. ред. А. Я. Ходорчук. Київ : ДЦССМ, 2001. 264 с.

57. Статут територіальної громади міста Івано-Франківська. *Наше місто* : громадсько-інформаційний портал Івано-Франківська. URL: <http://www.portal.if.ua> (дата звернення 18.08.2019).

58. Субтельний Орест. Україна. Історія. Київ : Либідь, 1992. 510 с.

59. Сурмін Ю. Місцеве самоврядування та громадянське суспільство: моніторинг суспільної думки. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. пр. Дніпропетровськ, 2000. Вип. 2. С. 11–23.

60. Теорії і методи соціальної роботи : підручник / під ред. Т.В.Семигіної, І.І.Миговича. Київ : Академвидав, 2005. 328 с.

61. Тетерский С. В. Введение в социальную работу : учеб.пособ. Москва: Акад. проект, 2004. 96 с.

62. Технологии социальной работы : учеб. пособ. / под ред. Е.И. Холостовой. Москва : ИНФРА-М, 2003. 400 с.

63. Технология социальной работы: учеб.пособ. для студ. вузов / под ред.

И. Г. Зайнышева. Москва : ВЛАДОС, 2000. 204 с.

64. Турчак О. В. Сільська громада у лемків (1866-1939) : дис.канд. іст. Наук. Львів, 1996. 236 с.

65. Тюття Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота (теорія і практика) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : ВМУРОЛ "Україна", 2004. 408 с.

66. Фонд «Демократичні ініціативи» : Громадська думка населення України. Червень 2007. URL: <http://maidan.org.ua/static/lvivmai/1184318542.html> (дата звернення 09.10.2019).

67. Франко І. Що таке громада і чим вона повинна бути? Зібр. творів : у50 т. Київ : Наукова думка, 1985. Т.44. Кн.1. С. 175 – 185.

68. Холостова Е. И. Социальная работа : учеб. пособ. 7-е изд. Москва : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2010. 800 с.

69. Чейнен Гебріел. Із тіней. Амстердам–Київ : Асоціація психіатрів України, 1997. 127 с.

70. Шургина Е. С. Муниципальное право : учеб. пособ. Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. 268 с.

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Марченко Віталій Віталійович, студент 2 курсу магістратури, форми навчання денна, факультету соціології та управління, спеціальність «соціальна робота», адреса електронної пошти Marchenkovetal1996@gmail.com,

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Соціальна робота із забезпечення доступу до культурних ресурсів у територіальній громаді» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____

ПІБ (студент)

Марченко В.В.

Дата _____ Підпис _____

ПІБ (науковий керівник)

Маліновська О.С.